

Tadqiqot **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

conferences.uz

No 21
31 октябрь

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 21-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
8-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
21-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-8**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
21-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-8**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 21-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 октябрь 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 39 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарiev Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарiev Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

АДАБИЁТ

1. Raximova Mohigul Askarbayevna	
BADIY ASAR TILINI O'RGANISH VA BADIY ASARNING TAHLILI.....	7
2. Bekiyeva Malohat Yusufboyevna	
HALIMA XUDOBERDIYEVA SHE'RLARINING MAVZU KO'LAMI	9
3. Муборак Атаниязова	
АДАБИЁТ ФАНИДАН ИЛК ДАРСЛИКЛАР	12
4. Musurmonova Ma'mura Isroilovna	
ALISHER NAVOIYNING TASAVVUFONA QARASHLARI	15
5. Azamatova Dilsora Turg'unboyevna	
«ALPOMISH » DOSTONIDA MARDLIK, QAHRAMONLIK GOYALARINING ILGARI SURILISHI. DOSTONINING TARBIYAVIY AHAMIYATI	17
6. Barkasheva Rayona Rasuljon qizi	
XAMSACHILIK TARIXI	19
7. Fayzullayeva Nozima Avaz qizi	
UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA ODIL YOQUBOV ASARLARINI O'RGANISH" ODIL YOQUBOVNING "ULUG'BEK XAZINASI" ASARI ASOSIDA.....	21
8. G'aniyeva O'g'iloy, Ismatova Dilnoza	
"QISSASI RABG'UZIY " DA QUSH TIMSOLI.....	23
9. Ibrohimova Dildora Maxmudovna	
SO'Z LATOFATI XUSUSIDA.....	25
10. Qo'ziboyeva Nargiza Abduqodirovna	
"FARHOD VA SHIRIN" DOSTONINING YARATILISH TARIXI	27
11. Rahmatova Nilufar Muhammadyunusovna	
SHAVKAT RAHMON POETIK MAHORATI	29
12. Ro'ziyeva Zuhro Davronovna	
ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA XALQ MAQOLLARINI QO'LLANISHI	31
13. Yunusova Gulnara Muzaffarovna	
XALQ OG'ZAKI IJODIDA ERTAK JANRI.....	33
14. Аманова Гулноз Абдуллоевна	
К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ	35
15. Qamariddinova Nargiza	
TIL – MILLAT G'URURI	37

АДАБИЁТ

BADIY ASAR TILINI O'RGANISH VA BADIY ASARNING TAHLILI

*Raximova Mohigul Askarbayevna
Xorazm viloyati Urganch tumani
44-son umumta'l'm maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: +998972031417*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida badiiy asar tilini o'rganish, badiiy asarning o'quv tahlili haqida tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: badiiy asar tili, poetik til, noma janri, she'r.

Badiiy adabiyotni ongli va ijodiy o'qishga o'rgatish bugun har doimgidan ko'ra ham kattaroq ahamiyat kasb etib bormoqda. Bu borada badiiy matn tushunchasi, uni tahlil qilish tamoyillari ayricha ahamiyat kasb etadi. Badiiy matnni adabiyotshunoslar ham, tilshunoslar ham o'rganishadi. Matnning lingvistik tahlili esa tobora ko'proq e'tibor qozonayotganligi bejiz emas. SHunga ko'ra badiiy asar tilini o'rganishda ham o'quvchilarning bu sohadagi bilimlarining bosqichma-bosqich ortib borishiga e'tibor qaratish lozim.

Buni quyidagicha amalga oshirsak bo'ladi:

1. Poetik til haqidagi dastlabki ma'lumot berish.
2. «Poetik nutq» tushunchasini o'rgatish.
3. Poetik matnning sintaktik qurilishi haqida tushuncha hosil qilish.
4. Badiiyat va tasvir vositalari mutanosibligini umumlashtirish.

Barcha bosqichlardagi asosiy urg'u til sathlari, adabiyotshunoslik fanlari, predmetlararo aloqlarni e'tiborda tutgan holda shakllanadigan bilim, ko'nikma va malakalarga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Biz Xorazmiy haqida gapirganimizda, jumladan, shunday deymiz: «Xorazmiyning tili nihoyatda shirali. U o'zbek tilining nozik va nafis ichki imkoniyatlarini muhabbat bilan namoyish eta olgan. «SHakardek til», «tong yog'dusidek», «tan ichra jon», «arslon yurak», shuningdek, «oldini tutmoq», «oldin kechmoq», «yer o'pmoq», «elga bermoq» kabi ifodalar Xorazmiy tilining nafositini belgilab beradi. Asarda Faridun, Sulaymon, Masih, Yusuf, Hotami Toy, Rustam, Ali, Muhammad Xo'jabek singari tarixiy hamda afsonaviy nomlar uchraydi. Muallif o'rni-o'rni bilan arabcha va forscha so'zlardan ham ustalik bilan foydalanadi. SHuning uchun ham «Muhabbatnama» o'zbek tili tarixini o'rganish uchun ham boy manba bo'la oladi. Uning o'sha davr tilining badiiy yodgorligi sifatidagi qadri balanddir».

Bu gaplar mag'zini chaqish uchun esa Xorazmiyning «Muhabbatnama»si tili ustida ishslash talab etiladi. Nomalar oshiqning o'z ma'shuqasiga dil izhorlari tarzida yozilgan. Ularda ma'shuqa *ta'rifi* asosiy o'rinni tutadi. Birinchi nomaning dastlabki misralariyoq xuddi shu tarzda boshlangan. Ma'shuqaning ko'rki tengsiz. U ko'rklilarning podshohi uning go'zalligi haqidagi madh (husnung sipohi) olamni tutgan.

Ma'shuqa - pariruxsor. Ammo pariruxsorlarning ham go'zali-ko'rkapoyi.

Yuz, qosh, ko'z, xol, bo'y (qad) tasvirlari nihoyatda xilma-xil holatlarda juda go'zal va original tarzda tasvirlanadi:

Pari ruxsoralarning ko'rkapoyi,
Yuzung navro'zu ko'zing bayram oyi

Umuman, asarda haqiqiy go'zallikni ta'rif va tasvir etish, insoniy muhabbat tuyg'ularini samimiy ifodalash, inson qalbidagi nozik kechinmalarni qalamga olish asosiy o'rinni tutadi. Bu goh ma'shuqa va saboga murojaat, goh oshiq qalb izhori tarzida namoyon bo'ladi. Ularning

barchasiga xos xislat-yuksak badiiyatdir. Adibning o‘xshatish va sifatlashlaridan boshlab, tanlagan vazni, janri, qofiya va radiflarigacha ana shunday nozik badiiyatni yuzaga keltirishga xizmat qiladi.

Yurtim, senga she’r bitdim bu kun,
Qiyosingni topmadim aslo.
SHoirlar bor o‘z yurtim butun
Olam aro atagan tanho.
Ular she’ri uchdi ko‘p yiroq,
Qanonida kumush diyori.
Bir o‘lka bor dunyoda biroq
Bitilmagan dostondir bori:
Faqat ojiz qalamim manim,
O‘zbekiston - Vatanim manim.

Abdulla Oripov «O‘zbekiston» she’rini Vatan mavzusida yaratdi. Unda vatanparvarlik g‘oyasi ilgari surildi. Aslida bu she’r millionlab o‘zbeklarning ijtimoiy bosim ostida tomog‘ida qadalib turgan hayqiriq sifatida yuzaga chiqdi. Zero, she’r yozilgan paytda O‘zbekiston mustaqilligi haqida gap ham yo‘q edi.

SHoir O‘zbekistonni baland va o‘z **ovozi** bilan Yurtim - Vatanim deya oldi. Vatan tasviri esa mutlaqo o‘ziga xos tarzda qalamga olindi. Adib avval yurt tarixini esga oladi. Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoyidek buyuk insonlarning bevosita o‘zbek xalqiga mansubligining o‘zi faxr va iftixon manbai bo‘la olishini ta’kidlaydi. Abdulla Oripov ta’rifidagi O‘zbekiston «bitilmagan dostondir».

SHoir vatanparvarlik g‘oyasini ro‘yobga chiqarish uchun tasvirning o‘ziga xos usullarini tanlaydi. Ayniqsa, asarning tili mutlaqo o‘ziga xos. U shiradorligi, ohangdorligi, serjiloligi bilan ajralib turadi. SHe’r barmoqning nihoyatda o‘ynoqi vaznida yozilgan. O‘n besh bandli bu asarning har bir bandida poetik fikrning o‘ziga xos rivojini kuzatish mumkin. Ana shu rivoj bevosita uning tili bilan ham bog‘liqdir. O‘quvchilar bilan she’rni tahlil qilishda har bir banddagisi tayanch so‘zlarni belgilash, har bir banddagisi asosiy g‘oya va uning ifodalanish tarziga diqqat qilish yaxshi samara beradi.

Badiiy asar tilini tahlil qilishning ham xilma-xil shakl va ko‘rinishlari mavjud. Bularning hammasi esa o‘quvchilarning badiiy asar bilan yaqinligini kuchaytiradi, ularning qalbida badiiy so‘zga, adabiyotga, ular orqali esa ezgulikka bo‘lgan mehrini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mallayev N. M. O‘zbek adabiyoti tarixi . Birinchi kitob.O‘qituvchi,T.: 1965.
2. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari. T.2002.
3. www.tadqiqot.uz

HALIMA XUDOBERDIYEVA SHE'RLARINING MAVZU KO'LAMI

*Bekiyeva Malohat Yusufboyevna
Xorazm Viloyati Bog'ot tumani
XTB ga qarashli 8- sonli umumiy
O'rta ta'lim maktabining ona tili va
Adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yetuk shoirasi Halima Xudoyberdiyevaning she'riy asarlarida o'zbek xalqining boshiga tushgan voqealar tasvirining yorqin va real ifodasi sifatida yolg'onchi , soxta ko'taringkilik , mavjud tuzimga asossiz madhiyabozlikka barham toptirdi.

Kalit so'zlar: poetik obraz, lirik qahramon, tashbeh san'ati, badiiy psuxalogizm, ramzli obraz, ruhiy holat, estetik talqin, dramatizm, fojiyaviy ruh.

Har bitta davr o'z ijodkor avlod oldiga muayyan vazifalar qo'yadi. Shuning uchun ham har bir avlod ijodkorlari tabiat, jamiyat va insonni yangicha badiiy idrok etish vazifalari bilan bir- birlaridan ajralib turadi, badiiy so'zning yangi imkoniyatlarini kashf etadi. O'tgan asrning 70-yillarda she'riyatga Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Hurshid Davron, Halima Xudoyberdiyeva singari talant egalari kirib keldi.

Ushbu qalamkashlar ichida Halima Xudoyberdiyeva tuyg'ularga boy, zamondoshlarning baxti va dardi, ona Vatan, jonajon xalqiga muhabbat bilan yo'g'rilgan ajoyib she'rlari bilan ko'zga tashlanib turadi.

Halima Xudoyberdiyeva asarlarida o'zbek ayolining haqqi va baxtini unib - o'sgan zaminga, kindik qoni tomgan tuproqqa, do'stga ,yoriga, ota - onasiga muhabbatini hayotdagiligi illatlarga kishilar xarakteridagi tuban axloqiy- ma'naviy ko'rinishlarga nafratini kuylagan va kuylayotgan shoiradir.

Halima Xudoyberdiyeva ijodi 60- yillarning o'rtalaridan boshlanib, hazirgacha uning ga yaqin she'riy to'plamlari kitobxonlar hukmiga havola qilingan. Uning o'nlab dostonlari , davrning muhim masalalariga bag'ishlangan publisistik maqolalari chop qilingan. Xususan, shoiraning "Ilk muhabbat", (1968) "Oq olmalar"(1973), "Chaman"(1987), "Suyanch tog'larim", (1976), 'Muqaddas ayol"(1987),"Bu kunlarga yetganlar bor", "Hurlik o'ti"(1993) , "To'marisning aytgani "(1996), "Saylanma" (2000), "Yo'ldadirman" (2005)kabi turli janrlarga mansub asarlari kitobxonlar ommasining ma'naviy mulkiga aylandi.

Halima Xudoberdiyeva she'riyatining mavzu va ma'no ko'lami nihoyatda keng va chuqurdir. Uning she'rlarida go'dak, ayol, ota- ona , yer - suv, tabiat, tog-u toshlar va qushlar taqdiri , ularning yashash tarzi , tabiatni holati ifodalananadi, deyish mumkin. Tuproq, ona yer va inson taqdiri bir butunlikni tashkil etadi. Shu bois ham u bir she'rida " Men shu tuproq kuychisiman" deya fahrlanadi.

Shoira ijodining tadqiqodchilaridan biri To'xtasin Jalolov shunday yozgan edi: "Hamma – o'zbek ayollar she'riyatida kutilmagan hodisa ungacha bu san'at koshonasida qandaydir bir sukunat , osudalik hukm surib, kishini mudroq bosardi. Halima bu dargohga bo'ron bo'lib, suron bo'lib kirdi-da , to'liqib –to'lib, oshiqib-shosiqib baland pardalarda qo'shiq boshlanadi:

Men shunchaki o'ylagim kelmas,
Hayol sharab misol qilsin sarxusht mast.
Men shunchaki kuylagim kelmas
Ovoz pardalarim chidab bersa bas

.....agar shoiraning ovoz pardalari chidab bersa ,u yerni, ko'kni larzaga keltirib kuylashga tayyor.Bu " mushtipar " ayolning mungli ovozi emas, mardona ovoz, bu she'r narasi!

Bizga ma'lumki ayol necha asrlardan, buyon o'chmas mavzu bo'lib kelgan. Bu mavzuning ajoyib jilvalarini A. Navoiy, Bobur, Mashrab va XX asrning ko'plab shoirlari she'rlari ko'rish mumkin. Ayol mavzusi shoir va yozuvchilarning asarlarida umuman takrorlanmagan. Shoira H. Xudoyberganova she'rlarini o'qib , bunga yana bir marta yangi bir qirrasi, fazilati bilan namoyon bo'ladiki, bu Halima Xudoyberdiyevaning zamondosh ayollar dard-u quvonchi, muhabbati va nafratini uyg'otuvchi omillarni chuqur his qilgani va bilganidan darak beradi.

Senga ikki dunyo naqd bir tutam bo'lib

Go‘daging olamga kelayotgan dam.
Dunyo uchun farzand tug‘ib , o‘zing bir o‘lib
Va bir tiliganda ko‘zlarining nam
Sening kurashingni , mardona kurashingni
Mardona qo‘sishqqa solmadi ular,--
der ekan , shoira ayol , har bir ayol hayotida ro‘y beradigan fidoiylik, kelajak uchun tom
ma’nodagi fidoyilik, haqida ong shuurimizga ma’lumot beradi.

Halima Xudoyberdiyevaning she’rlari kutilmagan poetik obrazlarga, pinxona tuyg‘ularning nozik jilvalari tasviriga asoslanadi. Shoira bir she’rida “Osmon yozib o‘chirar chaqmoq aytgan so‘zlarni “ deydi. Yana bir she’rida “Yulduzlar ko‘kdan tushib , Ko‘klarga tushgan kun “ deya o‘sha kun shiddati , kishilar kayfiyatini ko‘taringki bir tarzda ifodalaydi. Yana bir asarida lirik qahramon ruhiyatini “Boshim uzra egiladi savob bo‘lib oy” degan tashbeh orqali ifodaladi. Shoira nafaqat narsa va hodisalar mohiyatiga balki lirik qahramon ruhiyatiga ham chuqur nazar tashlab, takrorlanmas manzaralar yaratadi. Shoira she’rlaridagi badiiy psixologizm –u voyaga yetgan hayotiy sharoit bilan bog‘liqdir.”Qiror ko‘ngil sinig‘i”, “Bu dunyoning ko‘zları”, “Eldoshlarim ichra yurib”, “Men ketsam” kabi asarlaridagi ramzli obrazlar (Qushcha, Bog‘, Dala-dasht, Oy, Tuproq) shoira tuyg‘ularini tarbiyalagan shaxsiyatni shakillantirgan qishloq hayoti, tuproq isi silsilasidan iborat.

“Bu dunyoning ko‘zları” she’ridagi bog‘ insonning ma’naviy olami. Bu dunyoning ko‘zları ko‘r , ochig‘i lirik qahramon peshonasiday sho‘r , mevasi sira pishmaydigan go‘r.

Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini kitobxonlar diliiga yaqin qilib turgan omillardan yana biri bu asarlarda ifodalangan poetik obrazlarning xaqqhilligidir.Bu sohada esa ijodkor ong -dunyoqarashi bilan bog‘liq ravishda uning olamini va odamini tushinishi , tabiat va jamiyat voqealigini tushuntirish , fikrlash tarzi va til xususiyatlari bilan mantiqiy bog‘liq, bir butun narsadir.

Nutqning har qanday ko‘rinishi – bu muayyan ruhiy holatlar ifodasidir. Shoira she’rlaridagi yana bir yetakchi usul- bu lirik qahramon o‘z dardi dunyosini o‘zi ayon etishidir. Halima Xudoyberdiyeva xalqimiz boshiga tushgan kulfatlar, g‘am- anduhlar , quvonchli kunlarning birortasiga befarq qahramon va qaramaydigan shoira. Xalqimiz Afg‘on urushi va boshqa alg‘ov-dalg‘ov kunlarida “sart armiyasi” safiga ketgan o‘g‘lonlarning qanchalarini temur tobatlarda qarshi oldi. Halima Xudoyberdiyeva bu katta g‘amni butun dahshati bilan “tobatlarda sarson armonlar” darajasiga ko‘tarib, o‘zining muxtarsargina “Karomat” she’rini yozdi.

Xalqchillik nafaqat mustaqillik davri estetikasining ,shuningdek, XX asr adabiyoti tarixida yaratilgan badiiy barkomol asarlarning o‘zak mag‘zini tashkil etadi. Xalqona , nozik qochirimlarga boy, maqollar va afarizmlarni eslatuvchi teran ma’nolar , tesha tegmagan, ohori to‘kilmagan, sayqallanmagan durdona so‘zlardan to‘kilgan she’riyat xaqqildir Halima Xudoyberdiyeva “partiyaviy” emas xalqchil she’rlar yoza boshladi.U “Yurak manga omonatga bergenlar seni “ she’rida : “Agar seni ..... shu ahvolda ketsak dunyodan ,Qo‘sish bo‘lib yangramasdan, qushday sayramas.

O‘tgan asrning 60- yillar oxiri va 70- yillari boshlarida adabiyotga kirib kelgan ijodkorlar milliy va umuminsoniy, dostlik, muhabbat, jo‘mardlik kabi tushunchalarini yangicha badiiy-estetik talqinlarda, insonni tushunish va tushuntirishda, hayotni, voqealikni, tabiat va jamiyat hadisalarini ko‘ngilda kechirayotgan manzalalar bilan omuxtalikda tasvirlashda yangi sahifa ochdilar. Xususan , inson jamiyat ijtimoiy hodisalarni mayda tushuncha emas, uning o‘zi bebaivo va benazir qadryat degan g‘oya she’riyatning o‘zida ham, unga baho berayotgan tanqidchiligidizda ham yetakchi o‘zak , mag‘izga aylandi.

Ikkinchidan, mazkur avlodning , xususan, Halima Xudoyberdiyevaning badiiy- estetik izlanishlarida poetik idrok va ifoda san’atida yolg‘onchi , tumtaroq, soxta ko‘tarinkiylik mavjud tuzumga asossiz madhiyabozlik barham topdi. Halima Xudoyberdiyevaning adabiyotimizda, xususan, she’riyatimizda ro‘y bergen ushbu xil ijobiy o‘zgarishlarga ham o‘ziga xos xizmati borligini e’tirof qilishimiz zarur.

Uchinchidan, she’riyatimiz zamirida kechayotgan keskin dramatizm, fojiyaviy ruh ezgulik, insonparvarlik, millatsevarlik g‘oyalarni poydon etish bilan uyg‘unlikda namoyon bo‘lmoqdaki, estetik qarashlardagi ushbu hadisaning maydonga kelishida ham Halima Xudoyberganovaning o‘ziga xos o‘rni va ro‘li bor, deya olamiz.

Xullas, Halima Xudoyberdiyeva hozirgi zamon o‘zbek she’riyati bilan birga nafas olgan, uning

eng ilg‘or tamoillarini o‘z ijodida istifoda qilgan, millat, Vatan va xalq taqdiriga, umuminsoniy masalalarga befarq qaray olmagan bezovta qalb egasidir. Biz Halima Xudoyberganovadan yanada badiiy barkomol zamondoshlarimizning dard-u quvonchi, orzu- armonlari bilan yo‘g‘rilgan asarlar kutishga haqli edik.

Foydalanimgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari.T..O‘zbekiston.1998.
2. Adabiyot nazariyasi. 2 jildlik.T..Fan. 1978-1979.
3. Umarov X.Adabiyot nazariyasi. T.. Sharq. 2002.
4. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. T.. O‘zbekiston. 2003.
5. Qo‘shtonov M. Saylanma. .2 jildlik. T.. Adabiyot va san’at nashryoti. 1982-1983.
6. Sharafiddinov O. Birinchi mo‘jiza. T.. Adabiyot va san’at nashryoti.1987
7. Normatov U. Yetuklik. T.. Adabiyot va san’at nashryoti. 1988.
8. Halima Xudayberdiyeva . Saylanma. T.. Sharq. 2000.

АДАБИЁТ ФАНИДАН ИЛК ДАРСЛИКЛАР

*Муборак Атаниязова
Қорақалпоқ давлат
университети катта ўқитувчиси
Телефон: +998973557094
ataniyazova@mail.ru*

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек адабиёти фанидан дастлабки дарсликларнинг яратилиши, тузилиши, амалий аҳамияти, бу йўналишда Олим Шарафиддиновнинг қилган хизматлари каби масалаларга муносабат билдирилади.

Калит сўзлар: илк дарсликлар; адабиёт фанидан дарсликлар; Олим Шарафиддинов яратган дарсликлар; дарсликларнинг тузилиши ва мазмуни.

Адабиёт фанидан илмий-педагогик асосда яратилган дарслик сифатида Фитратнинг “Ўкув. Бошланғич мактабларнинг сўнг синф ўқувчилари учун” (1917) дарслигини кўрсатиш мумкин. Бу дарслик бир неча ўн йиллар давомида адабиётдан илк сабоқ беришга хизмат қилиб келган. Шундан кейин адабиётдан назарий билим берувчи қўлланмалар яратила бошланди. А.Саъдийнинг “Амалий ҳам назарий адабиёт дарслари” (1925), Фитратнинг “Адабиёт қоидалари. Адабиёт муаллимлари ва ҳаваслилари учун” (1926) қўлланмалари шулар жумласидандир.

XX асрнинг 30-йилларидан ўрта мактаблар учун тизимли суратда дарсликлар чоп этила бошланди. Айниқса, адабиёт фанидан яратилган дарсликларда бадиий адабиётга доир назарий қарашлар ҳам, ўзбек ва рус адабиётига доир манбалар ҳам қамраб олинганлигини таъкидлаш жоиз. Улар қаторидан П.Шамсиев, F.Каримов, С.Долимов, Қ.Аҳмедов, А.Зуннунов каби адабиётшунослар томонидан яратилган дарслик ва қўлланмаларни кўрсатиш мумкин. Олим Шарафиддинов ҳам ўндан ортиқ дарслик ва қўлланмалар яратган. Улар орасида XIX ва XX асрлар адабиёти материалларини жамлаган 7-синф учун “Адабиёт дарслиги” (1937; 1939), ўзбек адабиёти тарихининг XV – XIX асрлар даври ҳақида маълумот берувчи 9-синф учун “Адабиёт дарслиги” (1939) ва Ж.Шарифий билан ҳаммуаллифликда тузилган 5-синф учун “Адабиёт” (1940) дарсликлири эътиборга лойикдир.

О.Шарафиддинов томонидан ёзилган 5-синф дарслиги лотин ёзуви асосида 1928 йилда қабул қилинган ўзбек ёзувидаги чоп қилинган.

О.Шарафиддинов бу дарсликнинг “Фольклор” бўлимида “Оғзаки адабий ижод ва унинг турлари” бўлмиш мақоллар, топишмоклар, қўшиқлардан айрим намуналар берган. Жумладан, бу дарсликда эртакка қуйидагича таъриф берилган: “Киши характеристини кишилар орасидаги ижтимоий муносабатларни турмушда бўлган воқеа шаклида реалистик ё хаёлий, кинояли ва ёки кулгили бир йўсунда акс эттириб берган оғзаки ҳикоялар эртаклар деб аталади”. Сўнгра бу жанрнинг намунаси сифатида “Ботир эчки” эртагининг матни келтирилган. О.Шарафиддиновнинг фольклор ҳақида баён этган фикрларининг аҳамияти шундаки, у ҳар бир жанрнинг келиб чиқишига эътибор қаратади ва “мақолларнинг келиб чиқиши”, “қўшиқларнинг келиб чиқиши” каби кичик сарлавхалар остида маълумотлар беради. Қўшиқларнинг келиб чиқиши жуда қадимий ҳисобланса-да, муаллиф бу ўринда сўнгги давр қўшиқларига эътибор қаратиб, уларнинг тез ва кенг тарқалишига сабаб шахар ва қишлоқ ўртасидаги алоқанинг кучайиши деб кўрсатади.

Дарсликда рус адилари Пушкин, Крилов, Некрасов, Горький ижодларининг ёритилиши билан бирга, ўзбек адилари F.Гулом, X.Олимжон, Файратий ва Ҳасан Пўлат асарлари ҳақида маълумот берилган. Масалан, Faфур Гуломнинг “Ким айбдор”, “Тирилган мурда” каби насрый асарларидан, Ҳ.Олимжоннинг “Ойгул ва Бахтиёр” достонидан парчалар, Файратий ва Ҳасан Пўлатнинг айрим шеърларидан намуналар берилган. Ушбу дарслик дастлаб 1932 йилда тузилган бўлиб, биз таҳлилга тортган 1940 йилги нашрига қадар 7 марта қайта чоп этилган ва табиийки, ҳар бир нашрда қисқа тузатишлар, ўзгаришлар бўлган. Кутубхоналарда мазкур дарсликнинг дастлабки нашрлари сақлаб қолинмаганлиги сабабли биз бу мақолада унинг сўнгги, 1940 йилги нашри ҳақида сўз юритдик.

Ўрта мактабларнинг 7-синфи учун чиқарилган “Адабиёт дарслиги”нинг 1937, 1939 йиллардаги нашрлари мавжуд. Уларни қиёсий таҳлил қилиш мумкин. Дарсликнинг 1937 йил-

ги нашри мундарижасида ўзбек адибларидан Абдулла Қаҳҳор, Яшин ва тожик ёзувчиси Лохутий ижоди намуналари бор. Дарслик муаллифи А. Қаҳҳорни ўқувчиларга ҳикоянавис сифатида тавсия этаркан, унинг ўз даврида шуҳрат топган “Ўтбосар” ҳикоясидан қўйидаги парчани келтириб, ҳикоя матнини ўқиш ва ҳикоядаги образлар хамда асарнинг тил хусусиятларини таҳлил этиш топширигини беради: “Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи вассаллам ғазотдан қайтиб келаётган эдилар. Уттиз икки минг сахоба билан дашти хунхорда бениҳоят қаттиқ шамол, кум бўрони ичида қолдилар. Теваларнинг мажоли қолмади. Кум ҳар хез қилғанда, теваларни уриб йиқар эрди”. Гарчи ҳикоя қаҳрамони салбий образ сифатида кўрсатилган бўлса ҳам муаллиф ёзувчининг тил бойлиги ҳақида шундай ёзади: “Ёзувчининг ўхшатишлари, метафоралари ва бошқа тасвир воситалари, тасвириланган мухитни гавдалантиришда ёрдам беради, воқеа, ҳодисаларни бизга англашиларли бир ҳолга солади”.

Мазкур дарсликнинг 1939 йилги нашрининг мазмуни 1937 йилдагига нисбатан бойроқ. Унда юқоридаги тилга олинган адиблар ижоди қаторида ўзбек адиблари F. Ғулом ва X. Олимжон шеърларидан намуналар бор. Олим Шарафиддинов Ғафур Ғулом ижодидаги етакчи мотивлар ҳақида сўзлаш билан бирга унинг “Турксиб йўлларида” шеърини кенг таҳлил қилиб қўйидагиларни ёзган: “Ғафур Ғулом бу шеърда ўзи тасвир қилган воқеаға чукур фикр ва ўйчанлик билан ёндашади. Шунинг натижасида ҳодисанинг бутун маъносини очиб ташлайтурган чукур, кучли образлар яратади: “Бут ва тасбих юклаган карвонлар”, “балчиғи қон билан ийланган кўк ўпгучи тоғ”, “суяқ, қон устига тикилган ялов” сингари содда, лекин воқеани бутун борлиғи билан гавдалантирувчи ва шу билан бирга ўзининг шу воқеаға муносабатини яққол кўрсатувчи образлардир”.

Олим Шарафиддиновнинг 9-синф учун “Адабиёт дарслиги”да нафакат ўзбек адабиёти намояндалари, балки жаҳон мумтоз адабиёти вакиллари В. Шекспир, Мигел де Сервантес, Шота Руставели, Генрих Гейне ижоди ҳам ўз аксини топган.

Ўзбек мумтоз адабиётининг энг етук вакиллари Алишер Навоий, Бобур, Турди, Муқимий ижоди ҳақида дарсликнинг 1939 йилги нашрида ҳам бой маълумотлар мавжуд. Олим Шарафиддинов фақатгина методист олим бўлибгина қолмай, юртимизда машҳур навоийшунос олим сифатида ҳам алоҳида қадрланади. Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида дастлабки монография (1939) ҳам мана шу олим қаламига мансубдир. Шундай экан, дарсликнинг Алишер Навоий ижодига бағишлиланган қисми унинг сермаъно саҳифаларини ташкил этади. Олим Навоий ҳаёти ҳақида муҳтасар маълумот бераркан, “Хазойин улмаоний”даги:

Мулки кишвар элига дод айла,

Адл илан иккисин обод айла

байтига тўхталиб, подшоҳ ҳам давлат ишига, ҳам мамлакат ҳалқи ҳаётига масъул эканини уқтириб, бу икки ишни муносаби олиб борганларгина эл ҳурматига лойиқ, деган хуласа киласди. Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”, “Махбуб ул-кулуб” асарларидан намуналар бериш баробарида бу асарларнинг юксак бадиият намуналари эканлиги дарсликда ўқувчилар онгига сингдирилади.

Ушбу дарсликда муаллиф Бобур ижодининг юксак намуналари сифатида ўқувчиларга буюк шоирнинг рубоийларидан ёд олишни тавсия этаркан, улардаги самимий туйғулар ёш қалбларга кириб боришига ва дўстлик, муҳаббат туйғулари уйғотишга сабаб бўлишини айтади: “Бобирнинг ғазал ва рубоийларида дўстлик мотивлари анча кучли. У самимий дўстлик ва садоқатни, чин муҳаббатни улуғлайди. Ҳар қандай жабр-жафо ичида бўлсанг ҳам дўстингни унутма, унга ёрдам бер, дейди:

Йоз ҳасрату иштиёқда бўлсанг,

Йоз минг аламу фироқда бўлсанг,

Ахбобларингни унутмагил сен,

Ўз кўнглингни ўзга этмагил сен”.

Маълумки, шоир Турди ижоди ҳақида XX асрнинг бошларида илк маълумотлар “Маориф ва ўқитғучи” журналидаги Фитрат ва А. Мажидийнинг мақолалари билан бошланган. Бироқ бу ўзига хос шоир ижоди ҳали мактаб дарслкларига киритилмаган эди. О. Шарафиддинов биринчилардан бўлиб, Турдининг таржимайи ҳолига оид маълумотлар бериш билан бирга “Субҳонқулихон ва унинг амир-амалдорлари ҳақида ҳажв” асарини дарсликка киритди ва Турди ижодини оммалаштириди.

Шунингдек, бу дарсликда Муқимий ижодининг, хусусан, сатирасининг бадииятига, яъни вазн жиҳатига алоҳида эътибор қаратган. Муқимий маснавийларининг вазн хусусиятлари жадваллар асосида кўрсатилганлиги мураккаб аruz вазнини ўрганишни бирмунча енгилаштиради. Бунинг натижасида муаллиф асосий эътиборни шоирнинг бадиий маҳоратига қаратади: “Кўринадики, Муқимий шеърнинг техникасига ҳам катта аҳамият берган. У аruz вазнининг асосий хусусияти бўлган мисралар ва бўғинларнинг узунлик, қисқалик жиҳатидан системали келишига қаттиқ риоя қилган”.

Қиёсий кузатишлар шуни кўрсатди, Олим Шарафиддинов мактаб ўқувчилари учун дарсликлар тузаркан, уларда имкон қадар ўқувчиларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиқиб, асарлар танлашга, берилган матн ва материалларни эстетик завқ берадиган жиҳатларини кўрсатишга ва ёзувчининг бадиий маҳорати ҳақида сўз юритишга ҳаракат қилган.

Демак, Олим Шарафиддиновнинг XX асрнинг 30-40 йилларида яратган мактаб дарсликлари ўқувчиларнинг адабий саводхонлигини оширишда, уларни эстетик руҳда тарбиялашда муайян хизмати бор.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Фитрат. Ўқув./ Фитрат. Асарлар. 4-жилд. Т.: Маънавият, 2006.
2. О.Шарафиддинов, Ж.Шарифий. тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактабларнинг 5-синфи учун дарслик. Т., 1940, 7-б.
3. О.Шарафиддинов. Адабиёт дарслиги. Ўрта мактабларнинг VII синфи учун. Т., 1937. 107-б; 134-б.
4. О.Шарафиддинов. адабиёт дарслиги. Ўрта мактабларнинг 9-синфи учун. Т., 1939. 63-; 97-; 116-; 121-б.

ALISHER NAVOIYNING TASAVVUFONA QARASHLARI

(“Mahbub ul-qulub” asari misolida)
Musurmonova Ma’mura Isroilovna
Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on shahri
14-umumta’lim maktabi Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
+998907316792

Annotatsiya. Maqola Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida tasavvufona qarashlarning nazariy negizlari va badiiy talqinini yoritishga qaratilgan. Asardagi boblar ta’rifida keltirilgan komil inson sifatlari kamolot darajalarining bosqichlari sifatida tadqiq etilgan. Shuningdek, sharq mumtoz adabiyotidagi pir va murshid munosabati masalasi asardagi hikoyat va hikmatlar misolida tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, badiiy talqin, komil inson, pir va murshid, kamolot bosqichlari.

Sharq mumtoz adabiyotida tasavvufiy qarashlarning o‘rni katta bo‘lishi bilan birgalikda bu qarashlar turli nazariyalarni yuzaga keltirgan. Tasavvuf ilmida inson kamolot bosqichlarini ifodalovchi, shakllantiruvchi qoidalar- **shariat, tariqat, ma’rifat, haqiqat** kabi tushunchalarda o‘z ifodasini topib bordi. Tariqatda asosiy bosqichlar maqomotlardir. Ana shunday tariqat maqomotlari haqida Navoiy o‘zining “**Mahbub ul-qulub**” asarining ikkinchi qismida to‘liq holda maqomot darajalarini badiiy talqinini beradi. Maqomot o‘zi nima?-“**Maqomot** -maqom (manzil,bekat) so‘zining ko‘pligi bo‘lib, solikning ruhiy-ma’naviy kamoloti bosqichlarini anglatadi. Bu haqda **Aziziy** shunday yozadi: “Tariqatdagi maqomlarni odamning ma’naviy jihatdan yetilish jarayonidagi tarbiyalanish bosqichlariga o‘xshatish mumkin. Bu bosqichlar har bir tariqat ta’limotchilarining tushunchasi tarafidan belgilanadigan bo‘lgani uchun uning soni ham birdek emas. Ba’zilar bularni olti maqom desa, ba’zilar to‘qqiz maqom deb qaraydilar, yana ayrimlar bundan ham ko‘p deb qaraydilar”. **Abunasr Sarroj** tariqatning quyidagi maqomlarini qayd etgan:

1-Tavba; 2-Vara; 3-Zuhd; 4-Faqr; 5-Sabr; 6-Xavf; 7-Rajo; 8-Tavakkul; 9- Rizo.

Navoiy ham “Mahbub ul-qulub” asarida ana shu tushunchalarni badiiy jihatdan sayqallab, ta’sirli va tushinarli qilib ifodalaydi va to‘rtliklar, hikoyatlar bilan asoslaydi. Navoiyning bu asarida **Farididdin Attorning** “*Ilohiynoma*”sidan ta’sirlanganligi seziladi. Navoiy asarning ikkinchi qismini “**Hamida af’ol va zamima xisol xosiyati**” (Yaxshi fe’llar va yomon xislatlar xosiyati) deb nomlash bilan birga tariqatdagi maqomatlarga yaqin bo‘lgan boblarni kiritadi. Ular quydagicha:

Birinchi bob: *Tavba zikrida*. Tavba-shariatda vojib, tariqatda shart, sulukda lozim bo‘lgan tushuncha. Tasavvufda bandaning parvardigor sari safari(uning hayoti) bo‘lsa, bu safar manzillari-maqomlari ettita bo‘lib, birinchi maqom tavbadir. Tavba haqida **Imom Sha’roniy** yozadi: “*Tavba banda maqomining yuksalish tamalidir. Asossiz bino mavjud bo‘lmaganidek, tavbasi yo‘q kishining hol va maqomi bo‘lmaydi. Buyuk so‘fiylardan* ba’zilari bunday deyishgan: «*Kim tavba maqomini mustahkam qursa, Alloh taolo uning amallarini turli nuqsonlardan muhofaza etadi. Tavba zohidlik maqomiga o‘xshaydi. Alloh taolo dunyodan yuz o‘girgan zohidni O‘ziga yetishishda to‘sinq bo‘layotgan narsalardan himoya qiladi*». *Tasavvuf istilohida esa tavba ruhning bedorligidir, deb ham ta’rif qilinadi*”. Hatto tavbani inson ruhining birinchi isyoni hisoblaganlar. Navoiy esa asarning “Tavba zikrida” bobida shunday ta’rif beradi: “*Tavba haqiqiy mazmuni af’ol qabohatig‘a mo’talle bo‘lmoqdir va tayfiqi rafiq bo‘lib, ul af’oldin ijtinob qilmoqdir...*”

Tavbaekim, aning saodatidin,

Bir qul o‘g‘li bu poya kasb etgay

Kim, anga shohlar qul o‘lg‘aylar

Munga o‘zluk bila nechuk etgay

Ikkinchi bob: *Zuhd zikrida*. Zuhd-dunyo va uning lazzatlari orzusidan kechib, toat-ibodat bilan mashg‘ul bo‘lishlikni anglatadi. Bu haqda Zohid parhezkor bo‘lib, jismoniy xalovat va lazzatlardan saqlanib, dunyo, mol-u joh, yor-u ag‘yorning ko‘p-u oziga parvo qilmaydi. Navoiy aytadi: “*Zuhd dunyo orzularidan kechmakdir va nafs alarning mavto zahrin ichmakdur. Va molu joh xayoli rishtasin ko‘nguldin uzmakdur va nangu nomus butlarin ushaturg‘a o‘zin tuzmakdur va qabul umidig‘a riyozaq tariqin tutmakdur...*”

Uchinchi bob: *Tavakkul zikrida.* Tavakkul-Parvardigorga dilbastalik va komil e'timodishonchdir. Bu ma'rifatning kamoliga bog'liq maqom bo'lib, valiylarga nasib qiladi. Navoiy shunday izohlaydi: "Tavakkul haq yo'lida vosita asbobin raf qilmoqdur va vasila hijobin daf qilmoq. Va sabtlarg'a miyonchiliqdin uzr qo'lmoqdir va sabab va uzsiz musabbibqa banda bo'lmoqdir..."

Tavakkul chin durust ermas muxaldur,

Anga na'layining ortug' shikori.

Durust o'lg'ach yig'ilsa ganji Qorun

Yo'l ul dam rohravning hech boki.

To'rtinchi bob: *Qanoat zikrida.* Qanoat- qismatdan rozi bo'lish, nafsdan voqiflikdir. "Qanoat ibodat quvvati hosil bo'lg'ancha quvvat bila o'tkarmakdur va andin ortug' barcha nimaning havasin xayoldin, ko'tarmakdur. Va benavolig' bila nafsn ozurda tutmoqdur va mahrumlig' bila quvoyi shaxvoniyini pajmurda qilmoqdur..."

Har kimki, qanoat tarafi nisbati bor,

Borcha el aro tavozeu izzati bor,

Ulkim tamau hirs bila ulfati bor

Yaxshi-yomon ichra zillatu nakbati bor.

Bu yo'l talabgordan nihoyatda mashaqqatli mehnatni talab qiladi va agar bu yo'lida unga piroj 'lboshlovchilik qilmasa nafs dushmanlari va shayton hiylalaridan o'tib maqsad manziliga yetishi dargumon, degan xulosaviy fikrga keladi. Navoiy tasavvufdagi asriy qarashlarni asar negizga singdirgan holda bayon etib bergen. Asardagi bunday orifona badiiy talqin Navoiyning yuksak mahorat sohibi, ilm chashmasining qaynoq bir bulog'i, o'ziga xos bo'lgan mahoratini yana bir bor isbotlaydi. Navoiy o'zining bu asari bilan tasavvuf ta'limotidagi tushunchalarning yetuk badiiy tarjimoni ekanligini namoyon etgan.

Adabiyotlar.

1. Komilov N. Tasavvuf. -Toshkent. Yozuvchi, 1996.
2. Aziziyy. Farididdin Attor. -Toshkent. XIOL-NASHR, 2012..
3. Imom Sha'roniy. Zikr ahliga tavsiyalar. -Toshkent. Istiqlol, 2006.

«ALPOMISH » DOSTONIDA MARDLIK, QAHRAMONLIK GOYALARINING ILGARI SURILISHI. DOSTONINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

*Azamatova Dilsora Turg'unboyevna
Toshkent viloyati Parkent tumani
51-maktab ona tili va adabiyot fani
o'qituvchisi
Telefon nomeri :+998 97 871 04 83*

Annotatsiya : Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodiga mansub bo'lgan „Alpomish“ dostoni, asar qahramonlari, dostonning tarbiyaviy ahamiyati haqida so'z boradi

Kalit so'zlar : doston, Alpomish, Barchinoy, Qaldirg'och, Boysari, Boybo'ri, zakot, nor tuyu, Qo'rg'irot, Shohimardon pir, shart, Qorajon, Asqar tog'

Adabiyot - so'z san'atni. Bu san'at insonlarni shunday o'ziga tortib, mahliyo qiladiki, haqiqiy muxlis uning yonida ketolmay qoladi. Insoniyat yaralibdiki, u she'rga, kuy-ko'shiqqa oshno bo'lib kelgan.

O'zbek xalqi qadim-qadimdan adabiyotga, san'atga oshno bo'lgan. Buni biz xalq og'zaki ijodi namunalaridan ham bilib olsak bo'ladi. Xalq og'zaki ijodi manbalari biz uchun haqiqiy qimmatbaho mo'jizadir. Ertaklar, afsonalar, topishmoqlar, laparlar, latifalar, tez aytish-u maqollar, dostonlar o'zbek folkorining noyob durdonalari hisoblanadi. Doston xalq og'zaki ijodining qadimiy turlaridan biridir. Atama sifatida ham folkorning, ham yozma adabiyotning muayyan janrini anglatadi.

„Alpomish „, dostoni qahramonlik dostoni bo'lib, o'zining qiziqarli syujeti bilan boshqa dostonlardan farq qiladi. Dostonni baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'li tilidan 1927-1928-yillarda Mahmud Zaripov va Hodi Zarif yozib olgan.

Asar qahramonining asl ismi-Hakimjon, u yoshlidan baquvvat mard va jasur bo'lib ulg'ayadi. Doston voqealari rivojida Alpomishning qo'rmas va dovyurak, pahlavonlikda tengi yo'q bahodir ekanligini ko'rishimiz mumkin.U yetti yoshidayoq bobosidan qolgan o'n to'rt botmon yoydan o'q uzib Asqar tog'ning katta cho'qqisini uchirib yuborib, Alpomish degan ismni oladi.

Dostonni o'qish chog'ida bir syujetga e'tibor qaratish kerak. Alpomishning otasi Boybo'ri yoshlidan o'gliga harb ishi sirlarini,davlatni boshqarish, shohlik, sipohiylikni va Barchinning otasi Boysari qiziga chorvachilik ilmini o'rgatadi. Xalqimiz azal-azaldan farzand tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan, hatto boy-badavlat insonlar ham o'z jigarbandlarining yoshlidan kasb-hunar egallashlari uchun sidqidildan harakat qilganlar.

Dostondagi asosiy voqeа, albatta, zakot masalasidan boshlanadi. Boybo'ri o'g'li Alpomishning zakot haqida bildirgan ibratlari fikrlardan so'ng, o'z ukasining baxilga chiqib qolmasligini istab, unga mahram yuboradi. Lekin tushunmovchilik oqibatida Bo'ysari ham o'z yurtidan, ham o'z akasidan, Barchinoy esa yori Alpomishdan ayrıldi. O'z yurtini tashlab Qalmoq yurtidan Kelganboy ismi ostida panoh topadi.

Aslida bu bir qarashda oddiy voqeadek tuyuladi. Lekin Boybo'ri uchun jondan aziz ukasining yurtini tashlab ketishi, Boysarining akasidan ranjib, begona yurtlarda yurish ham fojia dan boshqasi emas.

Asarning tahlil jarayonida ayollar obraziga alohida to'xtalmoqchiman. Masalan, Barchinoy ham boyning qizi, go'zal, oqila,pahlavonlikda ham tengi yo'q,kasb-hunar sirlarini ham mukammal o'rgangan. U yori uchun ahdida qattiq turdi. Ne-ne yigitlar yo'liga zor bo'lib turganda ham ularga qoyo boqmadi. Alpomish kelganda ham yoriga to'g'ridan to'gri tegib ketavermadni, uni ham shartni bajarishga undadi.O'zbek qizining vafosi-yu, or-nomusi ham dostonda to'la-to'kis yoritilgan.

Asarning yana bir qahramoni Qaldirg'ochoyim. U- haqiqiy o'zbek o'g'lonining mehribon va oqila singlisi. Ba'zan aka va singillar orasidagi nizolar, janjallar haqida eshitib qolamiz. Ularga qarab bir fikri aytgingiz keladi:Azizlar, biz Alpomish-u Qaldirg'ochdek aka-singillar tashagan buyuk diyorning farzandlarimiz, sizlarga ne bo'ldi?

Qaldirg'ochoyim o'zga yurtga yorini qutqarishga-da borishi istamayotgan Alpomishni turli so'zlar bilan ruhiyatiga ta'sir e'tib, oxiri uni ko'ndiradi:

Mard yigitning yori talash bo'lami,
Er yigitning yori qalmoq olami?
Aka, aytgan so'zim qattiq olmagin,

Narmonda ishini bunda qilmagin.

Narmoda so‘zini Qaldirg‘ochoyim shunday joyida qo‘llaydiki, bu so‘zdan so‘ng Alpomishning o‘ziyoq Qalmoqqa qarab ot soladi.

Asarda milliy urf-odatlarimizdan to‘y marosimida o‘tkaziladigan rasm-rusumlardan ayrim lari bugungi kunda ham mavjud. Masalan, „Kampir o‘ldi“, „soch siypalatar“ kabi marosim lar hozir da ham mavjud.

Dostonda do‘stlik go‘yasi ham juda ulug‘langan. Alpomish va Qorajon do‘stligi. Ular- boshqa-boshqa yurt o‘glonlari. Lekin Qorajonning Alpomishga do‘stligi ta‘rif-u tavsiflarga munosib. Bu dostonda xalqlar do‘stligi ham juda yaxshi tasvirlangan.

Kurash- bugun ham o‘zbek sporti dovrug‘ini dunyoga doston qilayotganlar sport o‘yini. Dostonda kurash shartiga alohida urg‘u berilgan. Kurash boshlanadi, ora ochiq bo‘lmaydi. Shunda Barchinoy oraga tushib, Alpomishga Ko‘kaldosh bilan kurash tushishga o‘zi talabgor ekanini aytadi:

Yiqilmasang, to‘ram, navbat tilayin,

Erkak libosini o‘zim kiyayin.

.... Qizlar sizni Narmoda deb aytadi,

Qizlarning aytganiz menga boradi.

Mard lar olishmaydi siltab otadi..

Bu gaplardan alamga tushgan Alpomish Ko‘kaldoshni chirpirak qilib, yerga otadi va g‘alaba qozonadi. Ha, asarda ruhiyat tasviriga ham alohida e‘tibor qaratilgan. Barchinoy Alpomishni ma‘nan ruhlantirib turmaganida, balki u g‘alaba qozona olmasmidi. Ayollar hamma zamonlarda ham o‘z aql-u zakovatlari bilan yorlariga ko‘mak berib kelganlar.

Dostonda Alpomish bosh qahramon bo‘lsa ham uning obrazni Barchinoy, Qaldirg‘ochoyim, Qorajon obrazlarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. U mard, jasur, botir, lekin nega Barchinning yoniga, uni tezroq qutqarib borishga shoshilmadi. Yo u Barchinning sevmasmidi? Faqat singlisi qistovi bilangina yori yoniga otlanadi. Shuncha ezgu sifatlarni o‘zida mujassam etgan qahramonning bu ishi biroz kitobxonni o‘ylantiradi. Lekin oqila singil obrazi ham shu yerda mukammal gavdalaniadi.

„Alpomish“ dostonining boshqa dostonlardan ajratib turuvchi jihatlaridan biri uning mubolagaviyligidir. Masalan, Barchinoy tasvirida shunday jum'lalarga duch kelamiz: “Bo‘yi yetgan Barchinning yang‘rini o‘n besh qarich“, yoki Qo‘shquloq ta‘rifini esga olaylik:

Shomurti shoxalab har tomon ketgan,

Ichida sichqonlar bolalab yotgan,

Izidan tushgan pishak(mushuk) olti oyda yetgan.

Bir qalmoq ing ko‘rinishi shunday tasvirlanadi:

Besh yuz quloch arqon yetmas beliga,

Oh ursa olamnitutar tovushi

To‘qson molning terisidan kovushi.

Doston voqealari juda qiziqarli va mana necha yillar davomida o‘zbek xalqining ma‘naviy xazinasi, boyligi hisoblanib keladi. Doston bir vaqtlar amaldorlar ulug‘langan asar sifatida qoralangan. Lekin chin durdonamizni hech kim yo‘qqa chiqaradi olmaydi. Dostonning 1000 yilligi 1999-yilda mamlakatimizda nishonlangan. Uning qirqdan ortiq varianti mavjud.

9-sinf adabiyot darsligida „Alpomish“ mavuzini o‘quvchilarga o‘rgatishda dostondag'i barcha jihatlarga alohida e‘tibor berish zarur. Alpomishning mard, jasur, qahramonligi, yoshligidan zo‘r hunarlar egasi bo‘lganligini, Qaldirg‘ochoyimning mehribon va oqila singil ekanligini, Barchinoarning aqli, tadbirdorligini, Qorajonning haqiqiy do‘stligini o‘quvchilarga uqtirib, ularning ham bu haqidagi o‘z fikr va mulohazalarini bilish kerak. Mavzuni o‘rgatishda jarayonida yangi innovatsion texnologiyalardan jumladan, „Insert“, „Venn diagrammasi“, „BBB jadvali“, „Keys stadi“, „T-jadval“ kabi usul va texnologiyalardan foydalanilsa, dars sifati yana-da ortadi.

Foydalilanidigan adabiyotlar :

1. Dilnavoz Yusupova. Adabiyot. “Akademnashr”. Toshkent. 2014.

2. Boqijon To‘xliyev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova. Adabiyot. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 2017.

3. Nilufar Rasulova. Adabiyotdan mukammal savol - javoblar. “Nurafshon ziyo yog‘dusi”. Toshkent. 2018.

XAMSACHILIK TARIXI

Barkasheva Rayona Rasuljon qizi
Beshariq tumani 1-VIDUM
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel: 90-589-45-20
e-mail:barkasheva@mail.ru

Annotatsiya: Maqlada mumtoz adabiyotimizning betakror hazinasi bo'lmish xamsachilik tarixi va an'anasi, Xamsa asari mualliflari, Alisher Navoiy "Xamsa"si tarkibiga kiruvchi dostonlar yuzasidan mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: mumtoz adabiyot, xamsachilik, an'ana, mutafakkir va shoir

Xamsa janrnida ijod etishni ulug' ozarbayjon shoiri va mutafakkiri Nizomiy Ganjaviy boshlab bergen. Ganjaviy o'z xamsasini 1141-1201-yillar oralig'ida yaratgan bo'lib, u dastavval beshlik yozishni ko'zda tutmagan. Nizomiy 1173-1179-yillarda Arzin hokimi Faxriddin Bahromshohga bag'ishlab «Maxzan-ul-asror» («Sirlar xazinasi») nomli hamdnomani bitgan. 1180-1181-yilda Iroq hukmdori To'rg'ul II ning iltimosiga ko'ra «Xusrav va Shirin» dostonini yaratadi. 1188-yilda Astaxan I Nizomiya «Layli va Majnun» ni yozishni buyuradi. 1196-yilda hukmdor Allovudin Ko'pra Arslonning topshirig'i bilan shoh Bahrom haqida «Haft paykar» («Yetti go'zal») bitildi. 1196-1201- yillarda "Iskandarnoma" yaratildi. Shunday qilib besh doston dunyo yuzinki ko'radi. Ganjaviy bu dostonlarni jamlab, bitta nom bilan, ya'ni "Panj ganj" ("Besh hazina") deb nomlaydi va xamsa janriga asos soladi.

Nizomiydan yuz yildan so'ng asli shahrisabzlik turkiy urug' avlodidan bo'lган Husrav Dehlaviy(1253-1325) o'zining "Xamsa"sini 1299-1301 yillrida yozib tugalladi. U "Matla' ul-anvor"("Nurlarning boshlanmansi"), "Shirin va Husrav", "Layli va Majnun", "Hasht behisht" ("Sakkiz jannat"), "Oynayi Iskandariy"("Iskandarning oynasi") dostonlarini yaratib Nizomiy ishini davom ettirdi va natijada adabiyotshunoslikda xamsachilik an'anasi paydo bo'ldi.

Xamsachilikda ulkan yutuqqa erishgan xamsanavislar quyidagilar:

Husrav Dehlaviy(1253-1325)

Abdurahmon Jomiy (1414-1492)

Alisher Navoiy(1441-1501)[1]

Xamsa adabiyotshunoslikda, shuningdek tarixiy va tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyat kasb qiladi.

Shu o'rinda Navoiyning "Xamsa" sidan o'rin olgan dostonlarni ham bir eslab o'tsak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

«Xamsa»

"Xamsa"ning birinchi dostoni . «Hayrat ul-abror» ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi") – falsafiy, ahloqiy, ta'limiy asar.

Aruzning sa're bahrida yozilgan. Hajmi 3988 bayd bo'lган 60 bob bo'lib, ularning 21 bobi muqaddima, 20 bobi hikmat va masallar hamda oxirgi ikki bobi xotimadan iborat. Bu doston 1483-yilda yozilgan.

«Farhod va Shirin». "Xamsa"ning bu ikkinchi dostoni ishqiy – sarguzasht xarakteridadir. Hajmi 5782 bayt. Aruzning hazaji musaddasi mahfuz vaznida yozilgan. Muallif bu dostonni "Shavq dostoni" deb ataydi. Chunki unda ishq kuylanadi, talqin qilinadi va ulug'lanadi.

"Layli va Majnun" "Xamsa"ning uchinchi dostonidir. Unda majoziy muhabbatning ilohiy ishqqa tegishliligi, o'zining go'zal badiiy ifodasini topgan. Bu doston 1484- yilda yozilgan.

"Sabbayi sayyor" dostoni "Xamsa"ning 4- dostonidir. U yetti iqlim shahanshohi Bahrom taqdiri mavzusini yoritdi. Bu doston 1484-yilda yozilgan.

"Xamsa"ning yakunlovchi dostoni "Saddi Iskandariy" dunyoning mashxur siymolaridan biri jahongir Iskandarga bag'ishlangan. Badiiy adabiyotda Iskandar adolatparvar, donishmand, buyuk insonparvar shaxs. Bu doston 1485-yilda yozilgan.

Alisher Navoiy ijodining qimmati adabiyotshunos olimlar tomonidan atroficha o'rganilgan. Shuning uchun adabiyot darslarida mavzuni bayon etish, asar mazmuni haqida gapirish, qahramonlar sarguzashti, kurashini hikoya qilish, obrazlarni ijobiy yoki salbiyga ajratishning o'zi yetarli emas. Aslida yozuvchining (ijodkorning) ichki olami, dunyonni talqin etishi, hayot

voqealarini bayon etish san'ati, jamiyatga munosabati, eng muhimi, san'at vositasida kitobxonni ezgulikka, yuksaklikka yetaklashi, poetik mahorati, ijodiy metodi, falsafiy – estetik qarashlarini topa olish, uni o‘rganish badiiy asarda mavjud bo‘lgan yangi olam, yangi dunyo kishisining xarakterini topa olish va uni kitobxonga yetkaza olish san’atiga ega bo‘lgan o‘qituvchigina o‘quvchiga madaniy, ma’naviy oziq bera oladi va uni ijodiy fikrlashga undaydi.

Foydalanimgan adabiyotlar:

1. Navoiyning adabiy mahorati masalalari. Maqolalar to‘plami T.:199311. A. Navoiy “Xamsa” si (maqolalar to‘plami) Tadqiqotlar. Toshkent-1986
2. Vohidov R.J., Eshonqulov H.P. “O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi” Toshkent-2006
3. Islom tasavvufi manbalari. - T.: O‘qituvchi, 2005.
4. O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari (1-2 jild). - T.: Fan, 2003; 2005.
5. Adizova I.O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. - T.: 2006.
6. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. - Samarqand: 2005.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA ODIL YOQUBOV ASARLARINI O'RGANISH"
ODIL YOQUBOVNING "ULUG'BEK XAZINASI" ASARI ASOSIDA.

*Fayzullayeva Nozima Avaz qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti
Fayzullayeva.n@mail.ru*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida adabiyotimiz yorqin namoyondasi, O'zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubovning tarixiy asar bo'lmish "Ulug'bek xazinasi" asosida uning asarlarini o'rganishning qanchalik ahamiyatliligi, tarixiy asarlarining o'ziga xosligi muhokama etilib, yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek adabiyoti, Ulug'bek xazinasi, tarixiy asar, ma'naviy xazina, murakkab ijod, **vijdon, burch, diyonat,imon-e'tiqod.**

Bugungi taraqqiyot har bir kasb egasidan shuningdek, pedagog o'qituvchidan o'ziga xos ijodkorlikni, malaka va tajribani taqozo etmoqda. Bu, o'z navbatida, asosiy ta'lif umumta'lif maktablarida bilim olishdan boshlanishi misolida ona tili va adabiyot fami o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. XXI asr muallimi yuksak taraqqiy etib borayotgan bugungi fan-teknika yutuqlariga har doim hozirjavob bo'lishi, ulardan o'z darslarida samarali foydalana olishi kerak. Darslarda qo'llanadigan zamonaiviy pedagogik texnologiyalar o'quvchilarda o'z ona tili va yurtiga mehrmuhabbat tuyg'ularini uyg'otish, ularni mukammal savodxonlik darajasiga ko'tarish, mantiqiy aniq va to'liq nutq sohibi bo'lishiga erishish kabi muhim vazifalarni bajarishni nazarda tutadi.

O'zbek adabiyotini o'rganar ekanmiz, o'zbek adabiyoti dunyo adabiyoti qatorida eng qadimgi davrlardan boshlab hozirga qadar rivojlanib va taraqqiy etib bormoqda. Jamiyat taraqqiyotida katta tarixiy burilishlar, olamshumul o'zgarishlar yuz bergan kunlar avlodlar xotirasida umrbod saqlanib qoladi, xatto har bir shaxs taqdirda o'z "izi" ni qoldiradi, tinch-osoyishta o'tgan turmush taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatsada odatdag'i oddiy voqealarday o'tib boraveradi.

Iste'dodli qalamkash ijodkorlarning faoliyati ularning asarlarida o'z aksini topib, badiiyat olaming oddiy zahmatkashi sifatida taniladi, uzoq yillar mobaynida jomini jabborga berib, kunni tunga ulab fidoyilik qilib, butun kuchini so'z san'atining ravnaqiga safarbar etsa, o'ziga xos badiiy tafakkur olamini yaratib, to'laqonli hayotiy obrazlar kashf etish orqali, yetuk xarakterlarga jon ato qilsa, ko'pchilikning e'tiborini muhabbatiga sazovor bo'ladi.

Mashxur adabiyot namoyondasi Odil Yoqubov adib darajasiga juda mashaqqatli izlanishlar, zalvarli qadamlar, kuchli harakatlar, intilishlar bilan ko'tarildi. U murakkab ijod yo'lini bosib o'tdi. Ushbu yo'lda yozuvchi qanchadan - qancha quvonch, ulkan zafar, ba'zan muvaffaqiyatsizliklar, g'am tashvishlar ham dam bo'lган.

Odil Yoqubov o'zining durdona ishlari, badiiy ijod maxsullari bilan respublikamizda hozirgi adabiy – badiiy tafakkur rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan adibdir. Uning "Muqaddas", "Bir felyeton qissasi" qissalari, "Namangan tomonlarda", "Qishloqdag'i fojia" singari publistik maqolalari, ulkan anjumanlardagi nutqlari, "Diyonat", "Ulug'bek xazinasi", "Ko'hna dunyo" romanlari keng jamoatchilikning e'tiborini o'ziga tortdi, shuningdek "Ulug'bek xazinasi", "Diyonat" jahon xalqlarining ko'pgina tillariga tarjima qilinib, o'zbek adabiyotining bugungi kamolotini namoyish etuvchi asarlarga aylandi.

Yozuvchiga eng katta shuhrat keltirgan asar "Ulug'bek xazinasi" romani bo'ldi. Davrimizning ulkan adibi Chingiz Aytmatov "Ulug'bek xazinasi" muallifiga yo'llagan maktubida bu roman to'g'risida shunday yozadi:

"Yaxshi kitob haqida gapirish maroqli. Bu- yuksak va olajanob nasr namunasi. Badiiy quvvati jihatidan salmoqdor bu tarixiy roman meni larzaga soldi. Bu esa yaxshi asarning birinchi alomati. Bundan ham muhimi shundaki, romanni o'qirkaman, ko'nglimda turkey xalqlarimiztarixi uchun iftixor tuyg'usi jo'sh urdi. Ulug'bek shunday dahoki, u asrlar osha tariximizga, zaminda tutgan mavqeiga guvoh. Ulug'bek – bizning dildagi ohimiz, hasratimiz. U buyuk insoniy tajribalar haqida, dunyo haqida yuksak mezonlarda turib mulohazayuritish, hukm-saboqlar chiqarish uchun asos beradigan shaxs... Ulug'bek men uchun o'rta asrning atoqli olimi bo'lgani uchungina emas, balki

xalqlarimiz tarixidagi eng murakkab og‘ir fojiani boshdan kechirgan alloma bo‘lganligi uchun ham ulug‘dir”.

Umumta’lim maktablarida Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” asari asosida yozuvchining asarlarini o‘rganib, xulosa o‘rnida shuni aytish joizki,yozuvchi asarlaridan “Muqaddas”qissasi yozuvchining bosh estetik, axloqiy prinsiplarini tasdiq etuvchi asar sifatida ham qimmatli, yozuvchi asarda ehtiros bilan ilgari surgan – vijdon, burch, diyonat,imon-e’tiqod g‘oyasini o‘zida ifodalagan. “Muqaddas” dan tortib “Diyonat”, “Oqqushlar, oppoq qushlar” romanlariga qadar e’tiborga sazovor barcha asarlarida xuddi shu muammo adibning diqqat markazida turgan.Yozuvchi garchi ijoddagi birinchi qadamidan boshlab uzoq vaqt zamonaviy mavzuda zamondoshlari hayotidan asarlar yaratgan bo‘lsa-da, uni bora-bora o‘tmish voqealari, tariximizda o‘tgan buyuk allomalar hayoti qiziqtira boshlagan va Ulug‘bek hayoti va davriga oid manbalarni o‘rganib chiqgan.Ulug‘bek kutubxonasining taqdiriga aloqador faktlarni izlab,kutubxona qismatidan babs etuvchi bir sarguzasht qissa yaratib,hayolda charx urgan fikrlar gavdalangan obrazlar kengayib, to‘lishib jiddiy yirik asar ya’ni ulug‘ allomaning ma’naviy xazinasi, buyuk tojdar olimning ulkan fojiasi haqidagi, qolaversa Ulug‘bek toj- taxti va ma’naviy merosi tevaragida shiddatli kurashlar to‘g‘risidagi o‘ziga xos yetuk bir roman maydonga kelgan va hozirda umumta’lim maktablarida Odil Yoqubovning asarlarini chuqur o‘rganilib kelinib, kelajak avlodga tarix voqealari ushbu asarlar orqali yetkazilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O.Yoqubov. «Ulug‘bek xazinasi» Roman. Toshkent.
2. Q.Yo‘ldoshev, V.Qodirov, J.Yo‘ldoshbekov. «Adabiyot» Umumiyo o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik majmua. Toshkent. 2006 y. 260-281 b
3. D.Usmonova. «Yuqori sinflarda O. Yoqubov asarlarini o‘rganish. «Til va adabiyot ta’limi» jurnali. 2002 y 1-son.
- 4.M.SHodmonova. 9 sinfdagi Odil Yoqubovning «Ulug‘bek xazinasi» romanini o‘rganish. «Til va adabiyot ta’limi» jurnali. 2998 y. 11-son 30-bet.

“QISSASI RABG‘UZIY “ DA QUSH TIMSOLI.

*G‘aniyeva O‘g‘iloy
Oltiariq tumani 33-maktab
Ismatova Dilnoza
Oltiariq tumani 2-IDUM
o‘qituvchilar*

Annotatsiya: maqolada ”Qissasi Rabg‘uziy” asari va uning g‘oyaviy badiiy talqini, Payg‘ambarlar tasvirini berishda adibning tasavvur kuchi va mahorati, Rabg‘uziy qissa va hikoyalarida axloqiy ta’limiy qarashlar kabi tushunchalar yoritilgan

Kalit so‘zlar: qamug‘- hamma, barcha, adiz-balandlik, qari-qarich, azin –boshqa, yorliq-farmon, qo‘lni-so‘radi,singak-chivin, chizlanmoq-hidlanmoq,ikkagu-ikkovi.

Inson tug‘ilibdiki, doimo yashash zavqi, hayot tashvishlari bilan yashaydi. Nima maqsadda bu dunyoga kelganini va qanday yashamog‘ini ba’zan unutib ham qo‘yadi. Bu uning eng katta xatolaridandir. Zero, inson Allohnini anglamog‘i, unga yetishish yo‘llarini izlab topmog‘i, qalbini pok saqlamog‘i va doimo halol rizq bilan oziqlanmog‘i zarur. Adabiyot mana shu yoddan chiqarilgan muamollarni har sohada yodga solib turadi. Xususan, Nosuriddin Burhoniddin o‘g‘li Rabg‘uziyning ”Qisasi Rabg‘uziy” asari yuqorida fikrlarimiz dalili bo‘la oladigan asarlar sarasiga kiradi. Undagi barcha hikoyatlar Odam va uning farzandlari va payg‘ambarlarimiz hayotiga bag‘ishlangan bo‘lib, bizga kim ekanimiz, qanday yashashimiz, qaysi yo‘l bizga to‘g‘rilik va qaysi yo‘l esa egrilik ekanini ko‘rsatib beruvchi yo‘llanmadek, nazarimda.

Ushbu asar turkiy tilda bitilgan bo‘lib, e‘tiborli mo‘g‘ul beklaridan biri Nosiriddin To‘qbug‘abekka bag‘ishlangan. Asarning bir necha nusxalari mavjud. Ular London, Sankt-Peterburg, Toshkent kabi shaharlarda saqlanadi. Asar zamonasining ”O‘qimoqqa keraklik, o‘rganmoqqa yaroqlik” deya ta’rifini oлган va u 72 qissadan iborat.

Undagi qissalarda Shish, Muso, Iso, Sulaymon, Nuh, Muhammad(s.a.v)... kabi payg‘ambarlar; Xorut va Morut kabi farishtalar, Qobil va Hobil kabi shaxslar, turli-tuman voqealar aks etgan. Asarda Rabg‘uziy qadimiy sharq qissa va hikoyalarini, afsonalarini qayta ishlab, manzarali lavhalar, jonli tasvirlar, pishiq, his-hayajon va kechinmalarga boy obrazlar yaratgan. Asarda e‘tiqod va imonga, pok insoniy axloqlarning badnafslik, hirs-u hasad, qonxo‘rlik va nohaqliklar ustidan g‘alabasi tasvirlangan.

Berilgan barcha hikoya va qissalarda inson dunyo yuzini ko‘rishi, egri va to‘g‘ri yo‘larni yakuni qanday ekani yoritib berilgan. Undagi ”Nuh payg‘ambarning kema safari hikoyati” eng ta’sirli hikoyatlaridan biridir. Chunki yosh, zakiy kitobxonga har bir tabiat hodisasi, hayvonot olami tasniflanib, tushunchalar berib o‘tilgan. Undagi Allohnini tanimaganlar, Nuhni payg‘ambarligiga shubha qiluvchilar va uning ustidan kuluvchilarning achinarli ahvoli kishini o‘yga toldiradi.

Nuhning payg‘ambar ekaniga inonmagan xalqqa Alloh qirq kun jala yog‘diradi, yer yuzini suv bosadi. Ungacha Nuh alayhissalom Alloh tomonidan tushgan vahiyga ko‘ra katta kema yasab, yerdagi maxluqotlardan bir juftdan olib chiqmog‘i buyuriladi. (“Aytmishlar, qirq kun-tun yomg‘ir yog‘di. Tekma bir qatrasi tegirmon toshichalik erdi. Kemidagi saksan kishidan azin olam ichinda hech kim esa qolmadi, qamug‘ o‘ldilar.)

Ammo kemada sichqon paydo bo‘ldi va kemani teshdi. Nuh alayhissalom arslonni boshini silagan edi, mushuk paydo bo‘lib sichqonni yeydi. Kemani yorig‘ini esa berkitmoq kerak. Shunda Nuh alayhissalom (“Kim bu teshukni berkutsa, ne tilagi bo‘lsa bergaymen”, tedi. Yilon aydi: ”Man bularni berkitayin suv kirmasun. Evaziga manga qayu et totlig‘ bo‘lsa, ani bergil” tedi”). Nuh alayhissalom qabul qildi.

Aynan mana shu o‘rinda dunyo omonat ekani, parvardigor o‘zi yaratgan narsalarini o‘zi yo‘qotmog‘i, barcha yaratiluvchilar uning yerida omonat ekani o‘z tasdig‘i bilan yoritilgan. Kema xavfdan holi bo‘ldi, ammo va’dani bajarmoq kerak. Nuh alayhissalom dunyodagi eng shirin etni, go‘shtni topib kelish uchun chivinni (singak) yuboradi. Chivindan darak bo‘lavermagach, Nuh qaldirg‘ochga uni izlab topib kelishini buyuradi. Bu yerda qaldirg‘och inson zotiga ulug‘ ish ko‘rsatadi. Uning qilgan ishi tufayli Odam farzandlari bir umr ilon yemishi bo‘lishdan qutiladi. (Qarlug‘och aydi: ” Naluk kech qolding? Etlarni totdingmi? Qayu et totlig“ turur?”. Singak aydi:”Qamug‘ etlaridan odamiy eti totlig‘ turur”. Qarlug‘och aydi: ”Unda yizlayinchى”, -deya

singak tilini kesib olibdi"). Nuhning oldiga borganlari hamon ilon chivinga qaysi go'sht totli ekanini so'rab tezroq aytishini talab qilganida esa chivin unga tushuntira olmay alam qiladi. Qaldirg'och chivin kech qolganidan gapirolmayganini, biroz oldin u bilan suhbatlashganini, u eng totlig' go'sht baqaning go'shti ekanini aytib inson zotini bir umr azaliy fojiadan asrab qoladi. ("Agar qarlug'och ul kun oncha ezgulik qilmasa erdi, biz qamug' odamiylar yilonga yem bo'lg'ay erdik"). Qaldirg'och kichikkina bir qush, ammo uning bajargan xizmati ulkan. Allohni yaratganlari ichida odamning eng yaqin do'sti hisoblanadi. Chunki uning timsolida vafo, sadoqat, do'stga hurmat kabi tushunchalar gavdalanadi.

Dunyoga nimaga kelgani, kimga yaxshilik qildi-yu, kimga yomonliklarni yog'dirib tashlagani inson zotini qachon o'ylantiradi? Nega aynan uning boshiga qayg'u, kulfat kelgan uning ko'zlar ochiladi? Axir, bu olamning omonat ekani, har soniya g'animat va unda yaxshilik qilmoqqa ulgurmog'ini inson qachon anglab yetadi? Mushtdek qushning ko'rsatgan jasorati singari biz insonlar ham kimgadir naf keltirishni har daqiqa o'ylab yashasak dunyo, olam-tinch, hayot go'zal, turmushimiz doimo farovon bo'laveradi. O'z darslarimda o'quvchiga halol va harom, yaxshi va yomon, to'g'rilik va egrilik haqida gapirar ekanman har safar ijodimdagи quyidagi baytlarga to'xtalaveraman:

Qushda bordir yaxshilik, sabr
Nahot senda yo'qdir pok iymon,
Anglaguncha keladi qabr,
Ko'zingni och g'aflatdan inson!

Kimnidir g'aflatdan uyg'otish ham - savob. Balki, shuning uchun erta tongda shiftimiz burchagidagi mitti do'stlarimiz, qaldirg'ochlar bizni har tong erta uyg'otishga urinadilar. G'aflatda qolmaslikka, erta uyg'onib toat ibodatimizni bajarishimizga undaydi. Demak, qaldirg'ochning Odam va uning bolalariga qilayotgan ezgu ishi hamon davom etmoqda.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Matjon S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar.— Toshkent: 1996
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. —Toshkent: 2002
3. www.pedagog.uz
4. www.tdpu.uz
5. www.Ziyonet.uz

SO‘Z LATOFATI XUSUSIDA

*Ibrohimova Dildora Maxmudovna
Angren shahri 18- maktab
ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi
tel: 91-788-48-00
e-mail:dildor18@mail.ru*

Annotatsiya: maqlada Erkin Vohidovning adabiyotimizga qo‘sghan ulkan hissasi hamda “So‘z latofati” kitobining mazmuni bo‘yicha fikr va mulohazalar berilgan

Kalit so‘zlar: xalq shoiri, so‘z qo‘llash mahorati, she’riyat, so‘z latofati

O‘zbekiston Qahramoni, o‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov “So‘z sehri” nomli maqolasida Erkin Vohidov ijodi, so‘z qo‘llash mahorati haqida shunday yozadi: “Mana bir necha yillardiki, biz dilbar bir she’riyatning muattar havosidan bahramand bo‘lib kelayotirmiz. Ona tilimizdagagi ipakdek mayin, kamalakdek rang-barang, g‘oyat nozik lutf, beozor qochirimlar, goh hazil, goh samimiy tabassum uyg‘otuvchi tanbehlar, o‘tkir xulosalar – bularning bari ulkan shoirning qalamiga mansub betakror fazilatlardir. Men Erkin Vohidovni she’riyatda o‘ziga xos sehr sohibi deb bilaman...”¹ Bu fikrlarda jon bor. Erkin Vohidov so‘z qadrini, so‘z mohiyatini anglagan, undan gulzor yarata oladigan qalamkashdir.

Darhaqiqat, shoir Erkin Vohidov o‘zbek mumtoz she’riyati an’analari izidan borib, zamondoshlari ma’naviyati va kayfiyatini ifoda etuvchi asarlar yaratdi. O‘zbekiston xalq shoiri ustozimiz Erkin Vohidovning “So‘z latofati” nomli kitoblarini birinchi marta 2014 yili qo‘limga olganman. Kitob hali maqlolar holida matbuot sahifalarida e’lon qilina boshlangan paytdayoq odamlar bir-birlaridan so‘rab aniqlab, bir-birlaridan uning mavzularini aniqlab xabarlashib fikrni qizitib turishdi. Ba‘zi o‘quvchilar kamoli shavq bilan “ikkinchisi” “Muhokamat ul-lug‘atayn” paydo bo‘ldi”, deb yurishdi. Oradan ko‘p o‘tmay matbuotda his-hayajonga to‘la ilk aks sadolar ko‘rindi. Erkin Vohidov ona tilimizning dolzarb mavzuuni ko‘tarib chiqqanligini ixlosmandlar ham qutlab, ham qo‘llab-quvvatladilar. Kitob ma’naviy-ruhiy, madaniy hayotimizda yaxshi samimiy atmosfera yaratdi. “So‘z latofati” dengizdan – shoirning fikr dengizidan ham – til va so‘z dengizidan ham faqat bir tomchi. Ammo u o‘qiganda doim fikrni bezovta qilib turadi. Til bizning hayotimizda aylanadi, biz tilning cheksizlikdagi hayotida aylanamiz. Bu tirklik aylanasi. Bu mangu aylanish. U bizni inson, farzand, til egasi bo‘lib yashashga chaqiradi. Til doim tushuntirishni talab qiladi. Erkin Vohidovning til haqidagi risola kitobi bizdan tushuntirishning chuqurroq va yuqoriqoq darajasiga o‘tib borishni kutadi. Tushuntirish tugal, ishonarli bo‘lsa edi, insoniyat hayotida hech qachon urushlar bo‘lmassdi. Ravish ilmi – xulqiy fanda fikrlarning tabiiy qatori degan tushuncha bor. Xulqiy tabiiy qator nima ekanligini shoirning “So‘z latofati” kitobi yorqin ko‘rsatib turibdi. Bu tilni yangi nuqtai nazarlar bilan egallash va o‘rganish, tahlil va talqin etishga olib boradi, to‘xtamay o‘sishga chaqiradi. Kitobni mutolaa qilganimiz sari bizning so‘z haqidagi tasavvurlarimiz kengayib, boyib boradi. So‘z insonni yerdan ko‘klar sari yuksaltiruvchi omildir. Zero, dunyoda katta mavqe va obro‘ga ega bo‘lgan har qanday insonning hayotini, faoliyatini tahlil qilib ko‘ring, albatta ularning bu darajaga yetishida so‘zning o‘rnini katta ekanligini aniq ko‘rasiz. Hattoki dunyoga mashhur fizik olim Stiven Hoking ham gapira olish qobiliyatini kasalligi tufayli to‘la yo‘qotgan bo‘lsada, so‘zga bo‘lgan ehtiyoji tufayli muhandis olimlar unga gapirish imkonini beruvchi uskuna yasab berdilar.

So‘z insonni tubsiz tubanlikka tashlovchi ayovsiz quroldir. Dunyoga vayronalik va qirg‘inbarot keltirgan eng yovuz shaxslar ham, insonlarning ongini zaharovchi va ularni zalolat sari boshlovchi buzuq aqida tarafdarlari ham o‘z maqsadlariga aynan so‘z orqali, so‘z vositasida erishmaganmi? Afsuski, shunday. O‘zini ongli shaxs, jamiyatning to‘laqonli a’zosi hisoblovchi har bir inson albatta so‘zni o‘ziga yaqin do‘st bilmog‘i shart.

Chet tilini o‘rganuvchilar uchun bu masala ayniqa dolzarb. Bunga sabab shuki, biz do‘stlarimizni yaxshi ko‘ramiz, ularni yaxshi bilamiz. Ular bilan qachon qanday muomala qilishni yaxshi bilamiz. So‘zni o‘ziga do‘st bilgan odam ham uni yaxshi o‘rganadi, biladi, tushunadi. Undan doim jo‘yali foydalanish va faqat yaxshi maqsadlarga yo‘naltirishga harakat qiladi.

¹ Karimov N. va b. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi – T.: O‘qituvchi, 1999, 440- b.

Erkin Vohidovning yuqoridagi asari orqali yosh avlod so‘z mag‘zini anglash va uni tushunish, so‘z inson umrining ko‘p jabhalarida unga imkon yaratuvchi qurol ekanini anglaydilar.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Vohidov E. So‘z latofati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2014. – 148 b.
2. Vohidov E. Sho’ru she’ru shuur. – Toshkent, 1987.
3. Erkin Vohidov zamondoshlari nigohida. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONINING YARATILISH TARIXI

*Qo‘ziboyeva Nargiza Abduqodirovna
Farg‘ona shahar 23-maktab
ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi
tel: 90-589-45-20
e-mail:nargiza@mail.ru*

Annotatsiya: Maqlada mumtoz adabiyotda san’atlarning qo‘llanilishi, ularning she’riyatdagi o‘rni, mumtoz asarlarning san’atlar ta’sirida rang-barang qiyofa ask etishi xususida mulohazalar bayon etilgan

Kalit so‘zlar: nutq, iyhom, tazod, mubolag‘a, tashxis, tasviriy vositalar

«Farhod va Shirin» «Xamsa»ning ikkinchi dostoni bo‘lib, u 1484 yil yozilgan. «Farhod va Shirin»- ishqiy - sarguzasht doston. Bu doston syujetiga xalqimiz orasida mashhur bo‘lgan Farhod va Shirinlar muhabbatи asos qilib olingan. Xalq og‘zaki ijodida bu syujet keng ishlangan. «Farhod va Shirin» haqidagi qissalarni Markaziy Osiyo, Kavkaz, YAqin va O‘rta Sharq xalqlari adabiyotida uchratish mumkin. Farhod obrazini ko‘pincha Erondagi Besutun tog‘i bilan bog‘liq holda tasvirlash keng an’ana tusini olgan. Ba’zi rivoyatlarda Farhodning shu tog‘da o‘yib ishlangan surati haqida gap boradi. Ayrim hollarda shu suratlarni Farhodning o‘zi chizgan deyiladi. Ba’zi afsonalarda Farhod Sirdaryoni to‘sib cho‘llarga suv yo‘lini ochishga kirishgan qahramon sifatida tasvirlansa, Ozarbayjon Yoki Turkiya qissalarida u o‘sha yerlarga yaqinlashtiladi. O‘zbekistonda Bekobod yaqinidagi Farhod tog‘i, uning yaqinidan oqib o‘tuvchi Shirin soyi haqida gap borsa, Xorazm va Turkmaniston yerlarini tutashtiruvchi Qoraqum sahrosidagi Farhod qurban Devqal‘a haqidagi afsona keltiriladi. Prof. S.Tolstovning «Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab» asarida bu haqda gap boradi. Farhod Xorazm shohining qizi Shirina oshiq bo‘ladi. Shoh unga qal‘a qurishni buyuradi. (Farhod obrazi, uning evolyutsiyasi haqida S.Erkinovning «Sharq adabiyotida Farhod qissasi» kitobiga nazar solish zarur).

Yozma adabiyotda esa Firdavsiy «Shohnoma» asarida Xusrav va Shirin haqida yozadi. Xisrav va Shirin, Sheruya obrazlari tarixiy ildizga ega. O‘Aliyev Xisrav va Shirin taalluqli manbalarni ikki guruhga ajratadi. Birinchi guruhga Vizantiya tarixchisi Feofilakt Simokattaning «Tarix» kitobini, Sebeos asari va Suriya xronikalarini, 2-guruhga arab-fors manbalarini - Johiz, Tabariy, Ibn al-Faqiq, Val’amiy, Saolibiy, Yoqut asarlarini kiritadi. Qadimgi manbalarning Xisrav haqidagi ma’lumotlari deyarli mushtarakdir. Ammo Shirin haqidagi ma’lumotlarda, uning el-yurti haqida bir muncha farqlar bor. Simokattaning ma’lumoticha, Sira (Shirin) rumolik xristiyondandir. Xisrav shaxanshohlar an’anasini buzib, xristian qiziga uylanadi. Bu saroy ahli va zodagonlarning noroziligini tug‘diradi. Faqat bir yildan keyingina Shirin saroy malikasi sifatida e’tirof etiladi. Arman tarixchisi episkop Sebeos Xisrav Parvez saltanatiga bao‘ishlangan «Shoh Xisrav»ning xotini malika Shirinning oljanobligi haqida» bobida Shirinni xristian qizi, uning yurtini Xujiston (Xuziston) deb ma’lumot beradi. Muallifi nomalum Suriya xronikalarida esa Sira (Shirin) eroniylardan degan ma’lumot beriladi. Shu manba Xisravning boshqa bir xotini - Mariyam (u ham xristian qizi) nomi zikr etiladi. E.Bertel’s manbaning aslida «oromiy» emas, balki «armani» yozilgan bo‘lishi mumkin. U holda Yaqin Sharqdagi an’analarning Shirinni «armani» deb hisoblash sababi oydinlashadi deydi.

Ikkinchi guruhdagi manbalar tarix dalillari va rivoyat-afsonalarni to‘plagan manbalar sifatida qimmatli bo‘lib, Xisrav va Shirin haqida to‘laroq tasavvur uyg‘otadi. Dastlabki afsonalarda va rivoyatlarda Xisrav va Shirin, ularning sevgisi, Xisravning Shirina uylanishi, saroy qarshiligi, Xisravning o‘ldirilishi kabi tomonlar hikoya qilinsa, keyinchalik Farhod va Besutun, qasr va ariq, ot Shabdiz, qo‘sishchi Barbad, Mariyam va Shirinning rashk-raqobati kabi voqealar qo‘shiladi. Farhod nomi birinchi bor «Tarixi Tabariy»da zikr etilib, uning Shirina oshiq bo‘lgani uchun Besutun tog‘ini kesgani hikoya qilinadi. Yozma adabiyotda birinchi bor N.Ganjaviy «Xisrav va Shirin» dostonini yaratdi. Xisrav-Sosoniy podsholardan bo‘lgan Anushervonning nabirasi. Xusrav Parvez 590 -yil taxtga chiqqan, 628- yilda Sheruya tomonidan o‘ldirilgan.

Ko‘pgina manbalarda Shirinning ham tarixiy shaxs bo‘lganligi ta’kidlanadi. U Xusravning sevikli xotini bo‘lgan ekan. Olimlarning ta’kidlashicha Xisrav va Shirin obrazlari qatoriga X asrga kelib Farhod obrazi paydo bo‘ladi. Qutb «Xusrav va Shirin» dostonini yozgan. Bu doston

syujeti Eron, Ozarbayjon, turkiy xalqlar orasida keng tarqalgandir.

Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida o‘zining bir qator qarashlarini bayon etadi. Farhod va Shirinning ishqiy sarguzashtlari orqali majoziy va haqiqiy ishq haqida, insoniylilik, ilm-hunar, go‘zallik, xalqparvarlik, obodonchilik, mardlik va bahodirlik, vafo va sadoqat, ma’naviy komillik kabi g‘oyalarni tasvirlaydi. Shoir bu qarashlarini ko‘proq dostonning bosh qahramoni Farhod obrazida mujassamlashtiradi.

Chin xoqonining farzandsizlik iztiroblari, Farhodning tug‘ilishi, uning komil yigit bo‘lib kamol topishi, uning ishq dardiga mubtalo bo‘lishi, unga bag‘ishlab 4 qasr qurdirishi, Farhodning shohlikdan voz kechishi, sirli sandiq voqealari, uning Suqrot hakim bilan uchrashishi, den-giz safariga chiqishi, Shopur bilan tanishishi, Shirin va Mehinbonuning xabar topishi, Arman yurtiga suv chiqarish uchun tog‘ni qo‘porishi, Shirin bilan uchrashuvi, Xisravga asir bo‘lishi, uning Xisrav bilan dialogi, Zoli Makkora tomonidan hiyla bilan mahv etilishi, Shirinning ham Farhod ishqida halok bo‘lishi dostonning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Navoiyning adabiy mahorati masalalari. Maqolalar to‘plami T.:1993
2. A. Navoiy “Xamsa” si (maqolalar to‘plami). Tadqiqotlar. Toshkent-1986
3. Vohidov R.J., Eshonqulov H.P. “O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi” Toshkent-2006
4. Islom tasavvufi manbalari. - T.: O‘qituvchi, 2005.
5. O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari (1-2 jild). - T.: Fan, 2003; 2005.
6. Adizova I.O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. - T.: 2006.
7. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. - Samarqand: 2005.

SHAVKAT RAHMON POETIK MAHORATI

*Rahmatova Nilufar Muhammadyunusovna,
Farg'ona viloyati Farg'ona shahar 4-maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: 905602100*

Annotatsiya: maqolada Shavkat Rahmon poetik mahorati, she'rlaridagi mavzu va g'oya shoir she'rлari tahlili asosida yoritilgan.

Kalit sozlar: o'zbek she'riyati, millatparvar shoir, mohir tarjimon, obrazlilik, g'oyaviy-estetik mazmun.

XX asr o'zbek she'riyatining o'ziga xos vakili, millatparvar shoir Shavkat Rahmon ijodi haqida so'z ketganda, quyidagi fikrlar shoir ijodining o'ziga xosligini ifoda etadi: "...Fitrat va Cho'lpon she'rlaridagi otashin millatparvarlik ruhi, Abdulla Oripov lirkasidagi izchillik, konsentriklik, tadrijiylik va Rauf Parfi uslubiga xos quyuq istioraviylik, tig'iz obrazlilik, taranglikning har to'rtala shoir ijodidagi g'oyaviy-estetik mazmun bilan benihoya nozik sintezlashgan"¹. Shavkat Rahmon ijodi bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar shoirni "qalb va ruh rassomi" deb ataydilar. Bu holat Shavkat Rahmon ijodining mavzu va g'oyalariga uyg'undir.

Shavkat Rahmon she'rlarida o'zbek nazmi uchun odatiy bo'lgan to'q qofiya juda kam uchraydi. Shoir musiqiy mutanosiblikdan, kishi tuyg'ularini allalab chalg'itadigan nazmiy ohanglardan chekinadi. Kishi yuragiga bexato yetib boradigan, keskir qilichday tekkan joyida iz qoldiradigan zalvorli va qirrador tuyg'ularni o'shanga monand yo'sinda ifoda etadi. She'r to'q qofiyasiz bo'lsa, kishini allalovchi musiqiylik unchalar kuchli bo'lmaydi. She'riy so'z zalvori misralardagi umumiy ohang og'ushida yo'qolib ketmaydi va o'quvchi uni alohida idrok etish imkoniga ega bo'ladi.

Chinakam shoir ruhiy manzillardan o'tadi. U gunohlarga botgan zamindan orzudagi yurt – ezgulik tantana qilgan afsonaviy maskan sari otlanadi. Bu yo'lning mashaqqati ko'p, ozori cheksiz, farog'at esa faqat mo'ljalda. Lekin uyg'oq qalb jozibador maskan - ezgulik sari chorlayveradi. Shoir bu yo'lga yurmoqchi bo'lgan kishi qaltis lahzalarda pand berishi mumkin bo'lgan eng buyuk dushmani – xiyonatni o'ldirishi lozim deb biladi. Chunki xoinlik, xiyonat, qo'rkoqlik kabi illatlar bilan kurash yo'liga kirib bo'lmaydi:

Yo'ldir bu,
nafsning botqog'i emas,
qilichning damiday chaqnagan yo'ldir.
Bu yo'lga yuzingni burishdan avval,
o'ldir, ichingdag'i xoinni o'ldir².

Shoирning har bir so'zga e'tibor va sinchkovlik bilan yondashganini istagan she'rini mutolaa qilish orqali ham anglashimiz mumkin. Qolaversa, "u shunday so'zga, she'rga mas'uliyat bilan qarardiki, hatto «tili va dili» boshqa kimsalarni o'sha zahoti – tanqid ham qilardi. Har bir ishga, ijodga xolislik nazaridan baho berardi va qarardi. Uning she'riyati ham shaxsiyatiga o'xshab o'ta jasoratli, haroratli edi. So'zni sevardi. Chin so'zlarning quli edi. Bir umr – haqiqat uchun kurashib yashadi. «Men jangchi emasdum, men shoir edim. Dilimni og'ritdi besamar janglar», deydi u. Shavkat Rahmon uchun jang maydoni, kurash maydoni bo'lgan she'riyat edi. She'riyatida kurashish bilan cheklanmadni, mardona, dadil qadamlar bilan xalqning orasiga kirib ham bordi. Bu kamdan-kam shoirlarda uchraydigan xislatdir.

Adabiyotdagi shaxs masalasi haqida gap ketganida avvalo, shuni aytish joizki, ulkan jasorat egalari, chin iste'dodlilargina katta adabiyot yarata oladi. O'shalarning yozganlari adabiyot bo'lib qoladi. Barcha zamonalarda ham shunday bo'lib kelgan. Bular ertaga ham, indinga ham davom etadigan hodisadir. Demak, Shavkat Rahmon shaxs va ijodkor sifatida ham «dili va tili» bir bo'lgan insondir.

Shavkat Rahmon hassos shoir bo'lish bilan birga mohir tarjimon hamdir. U ispan she'riyati vakillaridan Xuan Ramon Ximenes, Rafael Alberti, Federiko Garsia Lorka kabi shoirlar ijodidan namunalarni o'zbek tiliga tarjima qilgan. Ayniqsa, shoирning Garsia Lorka she'riyatidan tarjimalari

¹ I.G'aniev, N.Afoqova, A.G'anieva. Shavkat Rahmon olami. –Toshkent: Akademnashr, 2013. 123-bet.

² Shavkat Rahmon. Saylanma. –Toshkent: Sharq, 1997. – B.423.

ham salmoq jihatidan, ham san'atkorlik mahorati nuqtai nazaridan yuqori baholangan. Garsia Lorka boshqa millat va boshqa dunyoning shoiri, demakki, o'zbek kitobxoni uchun boshqacha shoir bo'lishiga qaramay, Shavkat Rahmon tarjimalarida u bizga yaqin keladi, juda ham tanish tuyuladi:

Aytilmagan
bir qo'shiq
lablarimda uxlaydi hali.

Aytilmagan
bir qo'shiq.

Ma'lumki, adabiyotning qismati ijodkorning qalami qudratiga, salohiyatiga, ong-u shuur darajasiga, qalbi kengligi va albatta, vijdoniga bog'liq. Bir so'z bilan aytganda, "shoirlik – qismat" ekanligini erta anglab ulgurgan Shavkat Rahmon uchun she'r umrining, tiriklikning ma'nomazmuniqa aylangan edi. 80-yillardan she'riyat ahliga tanish bu shoirning she'rlari boshdanoq shaxsiy dardlar ifodasidan ancha baland edi. Uning dard-u armonlari, iztiroblari xalqning dardi, millatning dardi bilan, jamiyatning muammolari bilan chambarchas bog'lanib ketgandi. Shuning uchun shoirning lirik-falsafiy, kuchli ijtimoiy ruhdagi she'rlaridagi o'ziga xos jihatlar va ularning salmog'i mutolaa jarayonida aniqlashib boraveradi.

Xullas, Shavkat Rahmon she'rlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish davomida shoirning fe'li va sajiyasi she'rlarida aks etganimi, shoir aslo aldab yozolmasligi, ya'ni soxta satrlardan ochishishini, ayniqsa, she'riyatining alohida obrazlar ketma-ketligiga ega ekanligini, tog', tosh, daraxt singari detallarni esa allaqachon o'ziniki qilib olganini anglash mumkin.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. I.G'aniyev, N.Afoqova, A.G'aniyeva. Shavkat Rahmon olami. –Toshkent: Akademnashr, 2013. 123-bet.
2. Shavkat Rahmon. Saylanma. –Toshkent: Sharq, 1997. – B.423.

ALISHER NAVOIY G‘AZALLARIDA XALQ MAQOLLARINI QO‘LLANISHI

*Ro‘ziyeva Zuhro Davronovna
Vobkent tumani 23-maktab
ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi
tel: 90-589-42-20
e-mail:zuhro@mail.ru*

Annotatsiya: maqlada mumtoz adabiyotda g‘azallarda foydalanilga maqollar, Alisher Navoiyning maql qo‘llash mahorati, bu usuldan keng foydalangan xususida fikrlar bayon qilingan

Kalit so‘zlar: adabiyot, mumtoz g‘azal, maql, Hazrat Navoiy ijodi

Ulug‘ mutafakkir ijodiga ta’sir qilgan omillardan biri xalq og‘zaki ijodidir. Navoiy o‘z qahramonlarining jamiyat va jamiyat a’zolari anglab yetmagan kechinma, holat va ishqiy tug‘yonlarini poetiklashtirishda folkloriga murojaat qilgan. Jonli manzara, jonli tasvirlar yaratgan.

O‘zbek mumtoz adabiyotida maqollar asosan g‘azal baytida ifodalangan fikrni asoslash yoki chog‘ishtirish uchun qo‘llanilgan, natijada, misralarning sodda va ravon o‘qilishga, qolaversa, nutqiy ta’sirchanlikka erishilgan. Jumladan, Alisher Navoiy xalq maqollaridan g‘azal baytining dastlabki misrasidagi fikrni ta’kidlash va tasdiqlash uchun keng foydalangan. Masalan:

Chun Navoiy ko‘ngli sindi emdi lutfung neosig‘,

Ki mushatsa shishani butma soni payvand ila.

Yoki:

O‘qlaring ko‘nglumga tushgach kuydi ham ko‘z, ham badan,

Kim kuyar ho‘lu qurug‘ chun nay istong‘a tushti o‘t.

Kabi xalq maqollari baytda sabab-qiyos munosabatini shakllantirar ekan, ayni paytda baytda ilgari surilgan fikrni asoslash uchun ham xizmat qilgan.

Ayrim ijodkorlarda aynan bir xil matndagi maql qo‘llansa-da, biroq ularda maql komponentlarining transformatsiyasi ko‘zga tashlanadi. Bunday farqlar maqloning shakliy strukturasiga daxldor bo‘lsa-da, biroq semantik jihatdan katta farq sezilmaydi. Natijada, badiiy matnda xalq maqollarining turli xil variantlari vujudga keladi. Masalan:

Pil o‘lsa sening xasming, desang kizarar topmay,

Bir pashsha g‘aolamda yetkurma zararhargiz.

Navoiy qalamiga mansub bo‘lgan baytdan o‘rin olgan “*Bir pashshag‘a olamda yetkurma zarar hargiz*” maqloli Mashrab ijodida transformatsiya qilingan. Qiyoslaymiz:

... Bas kishiga tekmasun xavf u xatar,

Mo‘rg‘a ozor bermas yaxshilar.

Agar har ikki ijodkor tomonidan qo‘llangan maqollarni semantik jihatdan qiyoslasak, xalq hikmatining har ikki varianti ma’no ottenkalariga ko‘ra farqlanadi. Chunki, pashsha ham, chumoli ham hasharot hisoblansa-da, chumoliga nisbatan ijobiy baho, pashshaga esa salbiy baho munosabati mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Agar ana shu munosabatlar nuqtai nazaridan tahlil etiladigan bo‘lsa, nafaqat beozor, balki insonga ozor yetkazuvchi pashshaga ham ranj yetkazmaslik kerak ekan.

Demak, bu o‘rinda Navoiy qalami mahsuli bo‘lgan bayt mazmuniy salmoqdorlikka ega ekanligini payqash qiyin emas. Bu esa badiiy matnni mazmuniy jihatlarini ochib berishga eng nozik lisoniy tahlillar orqali erishishimiz mumkinligini ko‘rsatib turibdi.

G‘azalda maql keltirish uchun ko‘pincha “masaldurur”, “masalkim”, “chunmasal bo‘ldi” singari jumlalar qo‘llangan, ular ta’kid va qiyosni kuchaytirishga xizmat qilgan. G‘azalda maqollar, asosan, baytning ikkinchi misrasida joylashtirilgan. Bunday bayt misralari o‘zaro *sabab-natija, qiyos va o‘xshatish* munosabatlarini ifodalagan.

Alisher Navoiy nafaqat axloqiy mavzular bayonida xalq maqolariga murojaat qilgan, hatto ijtimoiy-siyosiy masalalarga urg‘u berganda ham xalq hikmatlaridan unumli foydalananadi. Masalan, quyidagi misralarga e’tibor qarataylik:

Gar chima’zu ro‘ldima’mur, ey Navoiy o‘znimen

Do‘sit ma’muraylagan xizmatda ma’zur etmayin.

“Ma’mur” so‘zining bir ma’nosи amr-farmон, ikkinchi ma’nosи obod, farovonlik. Ma’zur-uzrli, kechirilgan. Bu ikki so‘z baytda tajnis va tanosib san’atini yaratishga xizmat qilgan. Ya’ni:

«Garchi ma'mur – ma'ruz (**Podsho amri vojib bo'lganiday, do'st xohishi ham vojib**) degan maqolga asosan, ey Navoiy, men o'zimni do'st amraylagan xizmatdan chetga tortmayin». Yoki: «Uzrlarim ko'payib ketdi, ey Navoiy, do'st amraylagan xizmatdan o'zimni ma'mur tutmayin» va yana: «Garchi uzr xohlik ko'payib ketgan bo'lsa ham, ey Navoiy, men do'st obod aylagan majlis xizmatidan bo'yin tovlamayin», degan g'oyalarni yoritishda ham xalq hikmati shoir uchun qo'l kelgan.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Soatov B. O'zbek xalq maqollari poetikasiga doir mulohazalar // O'zbek tili va dabiyoti. 1992, №5-6. 41-b.
2. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar maxzani. –T.: 2001.
3. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O'zbek xalq maqollarining izohli lug'ati. –T.: 1990.
4. Shukurova Z. "Qissasi Rabg'uziy" damaqollar / O'zbek tili va adabiyoti. 2012, №2. 97-b.

XALQ OG'ZAKI IJODIDA ERTAK JANRI

*Yunusova Gulnara Muzaffarovna
Qoqo'n shahar 3-maktab
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
tel:90-50-89-45-20
e-mail:gulnara@mail.ru*

Annotatsiya: maqlada ertak va ertak turlari, adabiyot fani orqali o'quvchilarga ertak janri haqida ma'lumot berish, hayotiy masalalarda ertaklarga murojaat etish kabi masalalar yoritilgan O'zbek xalq og'zaki ijodi tarixida ertaklarning badiiy asar darajasiga ko'tarilishi

Kalit so'zlar: ertak, xalq donoligi, ertak turlari, odob-axloq

O'quvchilarni ham ma'naviy, ham axloqiy tarbiyalashda ertakning muhim o'rni bor. Shu sababdan ham masallar azaldan xalqlarni ,ayniqsa, yosh avlodni insonparvarlik, vatanga muhabbat, rostgo'ylik va halollik, mehnat sevarlik, xushmuomalalik va kamtarlik ruhida tarbiyalab kelmoqda.

"Ertak janri ham fokloring janri kabi ijtimoiy-hayotiy, sotsial-siyosiy mundarijaga ega to'la yoki qisman badiiy fantaziyadan foydalanish orqali uzoq asrlardan buyon xalq kurashi orzu-umidi intilishlari bilan bog'liq holda yashab kelayotgan xalqimizning ma'naviy yuldoshidir"¹. Chunki har bir davlatning o'tmishini ko'rsatib turadigan ko'zgusi mavjид bo'ladi agar biz ertak atamasiga e'tibor bersak bu so'zning lug'aviy ma'nosi "qadimgi", "avvalgi" degan ma'nolarni anglatishini bilib olamiz. O'tgan zamonda bo'lgan voqealar, hodisalar haqida bayon etish ma'nosida ertak degan termin ishlatilgan.

Ertak cho'pchak terminlaridan boshqa o'zbeklar orasida hikoya, cho'rchak, afsona, o'trik, total kabi terminlar ham yuradi.

"Cho'pchak" yoki "cho'rchak" so'zining afsona, ertak, va masal ma'nolarida ishlatilganligini Alisher Navoiy asarlarida uchratamiz.

"Habibim husun o'yla muhlik onglakim, bo'lg'ay
Qoshinda qissasi Yusuf bir uyqu kelturur cho'pchak".²

"Ertakalar turli mavzularga bo'lishni birinchi bo'lib, Ante Arne boshlab berdi.

U o'zining "Ertaklar turlarining ko'rsatmasi" asarida uch turga bo'ladi:

1. Hayvonlar haqidagi ertaklar.
2. Sehrli (Fantastik)ertaklar.
3. Anekdotlar.

Bularning ichida eng murakkabi ikkinchisidir. H.P.Andreev buni Ante Arne asosida yana to'rtga bo'ladi:

- a)sehri ertaklar;
- b)afsona-ertaklar;
- c) novella ertaklar;
- e) ahmoq shayton haqidagi ertaklar".³

O'zbek adabiyotida ham ertaklarni turli mavzuga qarab bo'linishi mavjid.

Ular shartli ravishda:

- 1) hayvonlar haqidagi ertaklar;
- 2) sehrli ertaklar;
- 3) hayotiy – maishiy ertaklar;
- 4) hajviy ertaklaragabo'linadi.

Hayvonlar haqidagi ertaklar barcha qiziqadigan fantastik hikoyalardir. Ulardagi asosiy mazmun majoziy, ya'ni ko'chma ma'noga ega. Masalan, ayyorlik va munofiqlik tulki, qonxo'rlik, laqmaqlik bo'ri orqali ifoda etiladi."Bo'ri bilan tulki", "Echkining o'ch olishi", "Ochko'z bo'ri" kabi

¹ AvzalovM.IErtakjanri // O'zbektilivaadabiyotjurnli,1998,4-son, 16-15bet

² AlisherNavoiy, Xazoyinul- maoniyl, IItom , "Navodir ush - shabob", 323 g'azal , O'zbekiston fanlar akademiyasi T., 1959, 321-bet.

³ Buyuk Karimiy O'zbek xalq ertaklarining ba'zi bir xususiyatlari haqida, O'zbek tili va adabiyoti// 1995, 5-son,58bet

ertaklar ana shunday asarlardir.

Sehrli ertaklar bizda xuddi Yu. M.Skollov aytganidek, turli "sehr"lar bilan bog'lanadi. Bu sehrli ertaklarning qahramonlari esa sehrli sujet bilan bog'langan kishilar bo'ladilar ham doim "sehrli ishlarga" "sehrli joylarga", "sehrli narsalarga" yo'liqadilar. Katta-katta qo'rquinchli va dahshatli tilsimlar ochiladilar. Bunday sehrli ertaklarning qahramonlariga yordam ko'rsatuvchilar esa sehrli narsalar bo'ladi.

Sehirli ertaklarning qahramonlari o'z dushmanlari yoki o'z boshlariga tushgan kulfatlari turli, g'ayritatabiiy yo'llar bilan qutuladilar. Sehrli ertaklarda sehir – jodu, fantastik uydirmalar asosiga qurilgan bo'ladi.

Asar qahramonlari har narsa qo'lidan keladigan mo'jizakorkimsalar ("Yalmog'iz" "Devvachcha")yoki jonlantirilgan narsa yoxud hayvonlardan iborat("Ur to'qmoq", "Ochil dasturxon", "Semurg", "Susambil" ertaklari). Bu ertaklarning maqsadi ham turli g'ayri insoniy illitlar: yolg'onchilik, johillik, ikkiyuzlamachilikni la'natlash, aql-farosatlilik, jasurlik, rahimdillik kabi chin insoniy xususiyatlarni targ'ib qilishdir. Masalan,"Ur to'qmoq"ertagida laylak kal yoki kambag'al cholga yordam beradi. Unga "ur to'qmoq", "ochil dasturxon", "pishti palov" kabi asboblar taqdim etadi. "Uch og'ayni" ertagida qahramonga chimolilar yordam berib, sochilgan donlarni yig'ib beradilar.

Hayotiy – maishiy ertaklar. Xalqimiz yaratgan xayoliy hikoyalar orasida shunday turkum ertaklar borki, ularni biz hayotiy- maishiy ertaklar deb ataymiz. Bunday ertaklardagi voqealarning aksariyati hayotga yaqin, hayotdan olingan.

O'zbek xalq og'zaki ijodi tarixida ertaklarning badiiy asar darajasiga ko'tarilishi va bugungi kungacha saqlanib qolishida Hamrobibi Umaraluqizi, Hasan Xudayberdi o'g'li, haydar Baychi o'g'li, Nurali Nurmat o'g'li, Husanboy Rasul o'g'li kabi ertakchi matalchilarimiz katta xizmat qilganlar. Ular og'izdan yozib olingen o'zbek xalq ertaklarining bebaho namunalarini bizga hanuzgacha ma'naviy zavq berib kelyapti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbek folklor ocherklari. –T.: "Fan" 1987.
2. Gorkiy M. Adabiyot haqida, Adabiy-tanqidiy maqolalar. Toshkent. Uzbekiston Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1962, 265-bet
3. Oxunjon Safarov. O'zbek xalq og'zaki ijodi. "Musiqa" nashriyoti, Toshkent-2010.

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аманова Гулноз Абдуллоевна,
учитель русского языка и литературы школы №3
Карманинского района
Телефон: +998913340093
raxima22@mail.ru

Аннотация: Данная статья освещается вопросы формирования читательской культуры. Читательские предпочтения школьников убеждают в возрастающей значимости влияния семьи, дома на развитие личности ученика.

Ключевые слова и понятия: чтение, заучивание, слушание, составление планов, рассказывание, создание отзывов, рассматривание иллюстраций.

Понятие читательской культуры довольно многозначно и допускает различные трактовки. С движением общества вперед, с развитием технологий и инноваций, отношение к «великому и могучему русскому языку» совсем не должное, а подчас - безответственное. Самобытный язык нашего народа, отточенный, красивый, богатый, язык русских писателей и поэтов испытывает трудные времена. Большую опасность представляет снижение интереса населения к чтению, следствием чего является дальнейшая деградация современного русского языка, утрата общечеловеческих ценностей, исключение книги как мощного транслятора знаний и жизненного опыта.

Читательские предпочтения школьников убеждают в возрастающей значимости влияния семьи, дома на развитие личности ученика. Не следует забывать о влиянии книжного рынка и языка телевидения на характер восприятия литературы и переработку художественной информации. Налицо и позитивные, и негативные тенденции. Поэтому многие учителя озабочены преодолением разрыва между изучением литературы под руководством преподавателя и самостоятельным чтением ученика.

Совершенствование образовательной деятельности в аспекте приобщения учащихся к чтению должно проходить в рамках обязательных учебных предметов, внеклассной работы, самообразовательной деятельности учащихся с учетом принципа социокультурообразности и практик ориентированности; учитывать принципы интерактивности, рефлексивности, позволяющие учащимся самим выстраивать свои образовательные траектории и преобразовывать информацию общего характера в личное знание.

В системе методов Н.И.Кудряшева назван метод творческого чтения. Целью его является активизация художественного восприятия и в начале изучения произведения, и после анализа. Методические приемы, обеспечивающие реализацию метода творческого чтения: выразительное чтение, комментированное чтение, беседа, творческие задания по личным впечатлениям, постановка на уроке учебной проблемы. Виды учебной деятельности школьников: чтение, заучивание, слушание, составление планов, рассказывание, создание отзывов, рассматривание иллюстраций. В целом речь идет о первой ступени в логике познания литературы.

Со следующей ступенью в логике познавательной деятельности связан эвристический метод. Более углубленный анализ текста неизбежно связывается с изучением элементов науки о литературе. Расширяется содержание изучаемого материала, идет поиск разрешения проблем. Данный метод чаще всего осуществляется в эвристической беседе. Приемы: построение логически четкой системы вопросов, что поможет осуществить самостоятельное добывание знаний, построение системы заданий по тексту, постановка проблем. Виды деятельности: подбор материала из художественного произведения, пересказ с элементами анализа текста, анализ эпизода, анализ образа-персонажа, составление плана к выступлению, к сочинению, постановка проблемы.

Большое значение для поддержки и развития чтения имеет школьная библиотека, которая должна превратиться в территорию гостеприимного пространства для интеллектуально-досуговой деятельности с современным дизайном, удобным временем обслуживания. Современная библиотека должна представить юным читателям информационное пространство в упорядоченном виде и научить пользоваться его информационными ресурсами.

Библиотека, привлекая учащихся к чтению и предоставляя доступ к жизненно важной информации, способствует интеграции в социокультурную среду и повышению уровня социальной защищенности формирующейся личности.

В настоящее время крупные библиотеки проводят различные исследования, которые дают полное представления о читательском облике и состоянии читателя. В итоге собираются обширные данные о диагнозе читательских потребностей, о мотивах обращения с изданиями, проследить основные тенденции чтения типичные для современного этапа культурного уровня.

Список использованной литературы:

1. Абдуллаева М.Н., Туленова К.Ю., Гаффарова Г.Г., Ниязимбетов М.К. Методологические проблемы национальной идеи и науки. -Т, 2009.
2. Мухаммедова З. М, Парадигма гуманизации образов -Т, 2004.
3. Баскаков В.Ю., Бахтеров В.Е, Резниченко И.Л. Некоторые проблемы использования компьютера в обучении русскому языку. // Русский язык в школе. 1988. №2, с.7-12.

TIL – MILLAT G'URURI

*Samarqand viloyati, Jomboy tumani
Xalq Ta'limi bo'limiga qarashli
8-umumta'lim martabi ona tili
va adabiyot o'qituvchisi
Qamariddinova Nargiza*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek millatining timsoli bo'lgan o'zbek tilining davlat tili maqomini olishi hamda o'zbek tilining shakllanib, o'zbek xalqining aloqa va muomala vositasiga aylanishi tarixiy jarayoni qisqacha qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: etnonim, davlat tili, o'zbeklarning etnik asosi, turkiy til.

Til inson madaniyatining ifodasidir. Har bir millatning o'zligi uning tili va adabiyotida namoyon bo'ladi. O'zbek tili milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligidir timsoli, ma'naviy boyligimiz va eng buyuk qadriyatimizdir. Xalqimizda "Til — dil jarchisi. Til — aql bezagi. Til — aql tarozisi." degan qadimiy naqllar bor. Demakki, o'zbek tili – o'zbek xalqining dil jarchisi, aql bezagi va tarozisi.

Shuning uchun ham prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh assambleyasining sessiyasining ochilishidagi murojaatnomasi birinchi marta o'zbek tilida yangraganida barcha o'zbeklar beqiyos g'urur va faxr bilan prezidentimizni olqishladilar.

Yurtboshimiz o'zbek tilida nutq so'zlab- o'zbek tilining bor latofatini, jozibasi va ta'sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini va ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz aynan ona tilimiz orqali jahonga o'z so'zini aytib kelganlarini, shu tilda buyuk madaniyat namunalalarini, ulkan ilmiy kashfiyotlar, badiiy durdonalar yaratganlarini yana bir bor jahonga namoyish etdi.

O'zbek xalqining mustaqil millat sifatida hozirgi nomini – **o'zbek etnonimini (etnonim – xalqning, millatning nomi degani) olishi uning o'z tili shakllanib, xalqning aloqa va muomala vositasiga aylanishi IX asrlardan boshlanadi.**

Qarluq toifasiga mansub bo'lgan xalqlar hozirgi o'zbek millatining asosini tashkil etgan va IX asrdan boshlab o'zbeklarning etnik asosi turkiy tilda so'zlashuvchilar, tilning asosi esa turkiy til bo'lgan.

IX asr, ya'ni sakkiz yuzinchi yillarda yozib qoldirilgan arab manbalarida o'zbeklar haqida, ularning botirliklari to'g'risida, shuning uchun arab xalifalari sardorlari o'zbeklardan qo'riqchilar yollagani haqida ma'lumotlar borligi buning isbotidir.

Xorazmiy «Muhabbatnama»si, Qutbning «Xisrav va Shirin» asari, Sayfi Saroyining «Guliston»i, Durbekning «Yusuf va Zulayho» dostoni. Shuningdek, Lutfiy, Atoyi, Sakkokiy, Yaqiniy, Ahmadiy, Yusuf Amiriy, Mirhaydar, Alisher Navoiy, Bobur asarlari yaratilgan qadimgi o'zbek tili asrlar davomida rivojlanib, hozirgi adabiy tilimizga aylandi.

O'zbek tili 17-18 asrlarda G'arbiy Evropa olimlari tomonidan "Chig'atoy tili", "qoraxoniy", "sharqiy turkcha", "sharqiy Turkiston tili", "islomiy sharqiy turkiy", "turkiy turoniy" va boshqa nomlar bilan ham atalgan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'zbek tili va o'zbek xalqining ildizi qadimdan boshlangan. **Atoqli adib Mirtemir quyidagi misralarini bitganida o'zbek tilining qadimiyligini juda chiroqli qiyoslagan:**

Ona tilim onajonim tili bu,
Beshikdanoq singgan jonu quloqqa.
Etu-yurtim, xonumonim tili bu,
Qadimlikda o'xshar ona tuproqqa.

O'zbek tili turli davrlarda o'g'uz, uyg'ur, qipchoq kabi turkiy qavmlarning tillarini, shuningdek eroniy, arabiy, mo'gul kabi noturkiy qavmlarning lajhalarini o'ziga singdirib, taraqqiy etgan. Manbalarda o'zbek tili XV asrda shakllanib bo'lganligi, boshqa turkiy tillardan batamom ajralib chiqqanligi qayd etiladi.

XX asrga kelib Fitrat, Cho'lpon, A.Qodiriy, A.Qahhor, G'afur G`ulom, H.Olimjon va boshqa bir qator adiblar shakllanib bo'lgan hozirgi o'zbek adabiy tilida asarlar yaratdi. Milliy matbuot shakllandi va rivojlandi. O'zbek tili mustaqil o'zbek millatining milliy adabiy tiliga aylanib bordi va yaxlit butunlikka ega bo'ldi.

Til – millatning ramzidir. Til - millatning ichki tafakkurning tashqi ifodalanish shaklidir. Til milliy madaniyatning shakli safatida tafakkur mevalari va millatning madaniy boyliklarini zamon va makonda abadiylashtiradi. Til fikrni real voqelikka aylantiradi. til bilimlarni, tarixiy jarayonlarni qayd etadi, saqlaydi va avloddan-avlodga etkazadi. O'zbek tilidagi ana shu jarayonni o'rghanuvchi o'zbek tilshunosligi ham fan sifatida XX asrning 20–30- yillarda shakllana boshladi va asrning oxiriga kelib o'zining yuqori cho`qqilaridan biriga erishdi.

Va nihoyat, *1989-yil 21-oktabrda o'zbek tiliga Davlat tili maqomi berildi va 1990-yil 19-fevralda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan «Davlat tili to`g`risida»gi 30 moddadан iborat Qonun qabul qilindi*. Bu haqda O'zbekiston Asosiy Qonuni - Konstitutsiyaning 4 moddasida, «Davlat tili to`g`risida»gi Qonunning 1 moddasida shunday deyilgan: «O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir». Shuning uchun ham mamlakatimiz fuqarolari har yili 21- oktabrni til bayrami sifatida nishonlaydi. Qonun O'zbekiston xalqi sobiq Sho`ro davlati tarkibida bo`lgan vaqtida qabul qilinganligi sababli mustaqillik qo`lga kiritilgandan keyin uni qayta ko`rib chiqish zarurati paydo bo`ldi.

Shuning uchun *1995yil 21dekabrda yangi tahrirdagi «Davlat tili to`g`risida»gi Qonun qabul qilindi. Avvalgi 30 moddadан iborat Qonunning 11 moddasi chiqarilib, 5 modda yangidan qo`sildi. Natijada u 24 moddadан iborat bo`ldi*.

Shu tariqa o'zbek tili mustaqil davlatimizning Bayrog'I, Gerbi va Madhiyasi qatorida turadigan, qonun bilan himoya qilinadigan muqaddas davlat ramziga – davlat tiliga aylandi.

Davlat tili – ma'lum davlat hududida rasmiy aloqaaralashuv vositasi bo`lgan til. Barcha davlat hujjatlari davlat tilida yoziladi, yig`in, anjuman va qurultoylar shu tilda olib boriladi.

Hozirda o'zbeklar Afg'oniston, Saudiya Arabistoni, Turkiya, Eron va boshqa davlatlarda ham istiqomat qiladi. Bugungi kunda butun dunyo bo'yicha 50 milliondan ortiq kishi o'zbek tilida gaplashadi. O'zbek tili rivojlangan tillar qatoriga kiradi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. 1989-yil 21-oktabrdagi o'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilgani haqidagi Qonun.
2. 1990-yil 19-fevraldagи O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan qabul qilingan «Davlat tili to`g`risida»gi Qonun.
3. O'zbekiston Respublikasining Asosiy Qonuni – Konstitutsiyasi.
4. 1995yil 21dekabrda yangi tahrirdagi «Davlat tili to`g`risida»gi Qonun.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 21-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(8-қисм)

**Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев**

Эълон қилиш муддати: 31.10.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000